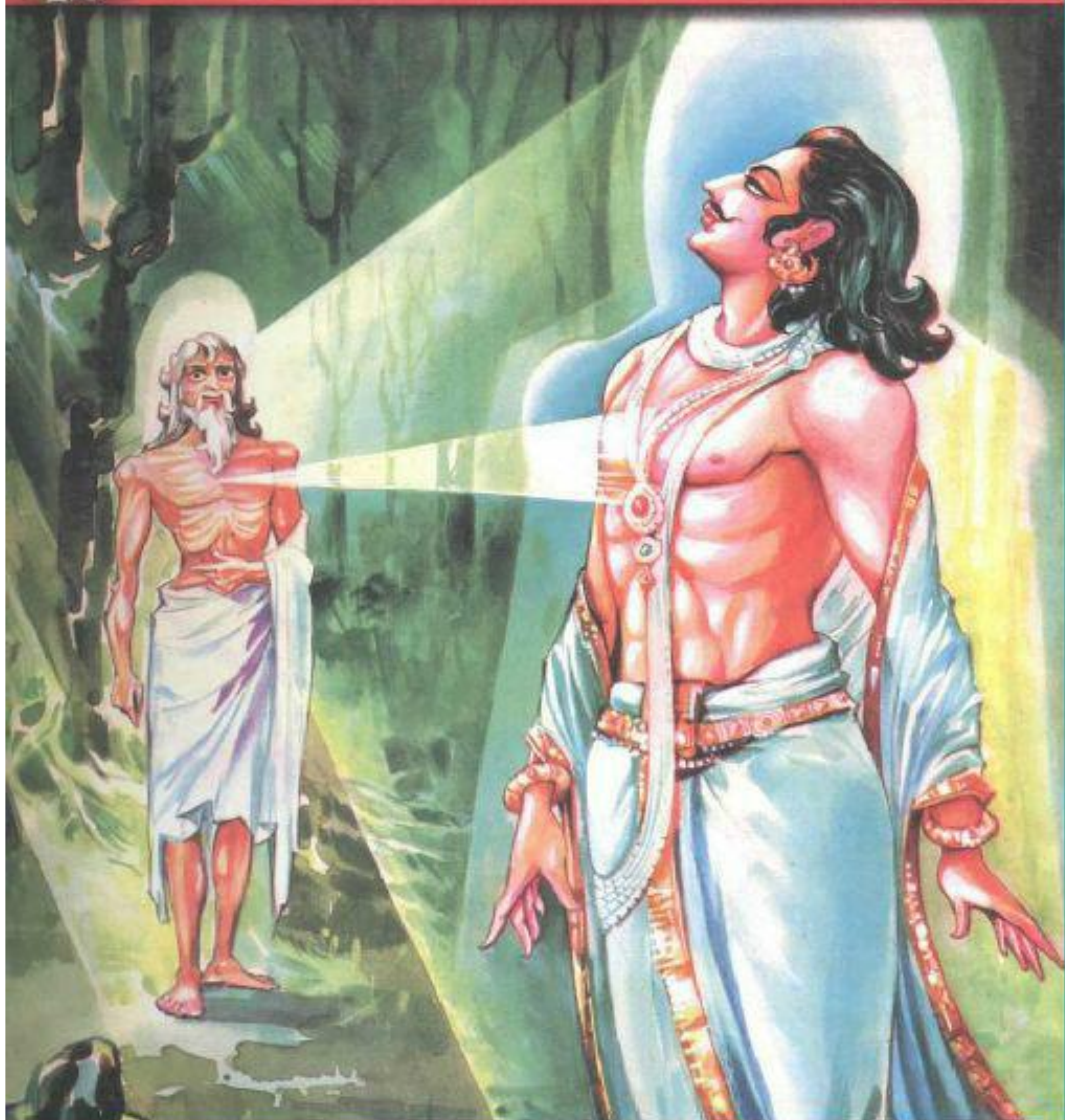
मे २००१ Rs. 10/-

चांदोबा

परदेशांत

इंग्लंडचा भारतीय विजेता

पी. गोपीचंद हा ऑल इंग्लंड बॅडमिंटनचा सर्वश्रेष्ठ खेळाडू ठरला. बर्मिंगहॅमला झालेल्या सामन्यांत त्याने चीनच्या चेन हाँगचा सरळ सेटस्मधें पराभव केला आणि भारताची शान वाढवली.

जागतिक खेळाडूंमधें गोपीचंदचा

सध्यां दहावा क्रमांक लावण्यांत आला आहे. उपांत्यफेरीमधे त्याने जगांत श्रेष्ठ ठरलेल्या पीटर गेड याचा पराभव केला होता. यापूर्वी हे अजिंक्यपद मिळवणारा पहिला भारतीय खेळाडू आहे प्रकाश पडुकोण! त्याने हे पद १९८० मधें मिळवले. प्रकाश पडुकोण म्हणतात, ''गोपीच्या विजयामुळें भारतीय स्पर्धकदेखील तितकेच निष्णात असूं शकतात हे सिद्ध झाले आहे. हा अपूर्व विक्रम आहे आणि भारतीय बॅडमिंटनचा

ब्रॅडमनची उणीव भासेल.

क्रिकेटची रंगत सतत वाढतेच आहे. आंतरराष्ट्रीय सामान्यांत विरोधी संघ अटीतटीने खेळत आहेत. पण ह्या वेळेला, एका गृहस्थाची, क्रिकेट-भीष्माची गैरहजेरी जाणवणार आहे. सर डोनल्ड ब्रॅडमन हा विसाव्या शतकांतला क्रिकेटमधला सर्वश्रेष्ठ चमत्कार समजला जातो. त्यांनी एकूण ६,९९६ धांवा काढल्या होत्या व त्यांची विक्रमी सरासरी होती ९९.९४ ! डॉन-हे त्यांचं लोकप्रिय नांव - यांनी फक्त ५२ कसोटी सामन्यांत खेळून ही चमकदार फलंदाजी दाखवली होती.

डोनल्ड जॉर्ज ब्रॅडमनचा जन्म २७ ऑगस्ट १९०८ रोजीं ऑस्ट्रेलियांतल्या, न्यू साऊथ वेल्समधल्या कूटामुद्रा या गांवी झाला होता. त्याचे वडील सुतारकाम करीत. आणि पांच मुलांपैकी तो सर्वांत लहान होता.

डॉन शाळेंत असतानाच क्रिकेट

खेळत असे. तो एक गॉल्फबॉल पाण्याच्या टांक्यात तळाला फेकायचा आणि स्टंपने तो बॉलला फटका मारायचा. १९२८ मधें ब्रिस्बेनला त्यांनी प्रथमच कसोटी सामन्यांत भाग घेतला आणि मग त्यांची यशस्वी कारकीर्द जोरांत सुरुं झाली. प्रथम श्रेणीच्या क्रिकेटमधे त्यांनी एकूण २८,६०७ धांवा काढल्या. त्यांत ३३८ डावांत ११७ शतकें होती.

त्यांच्या या क्रिकेटमधल्या कामगिरीबद्दल त्यांना १९४९मधें 'सर' हा किताब देऊन त्यांचा सन्मान करण्यांत आला.

बुद्धाचा पुतळा फोडला जातो.

जगांतील सर्वांत उंच असा गौतम बुद्धाचा उभा असलेला पुतळा व दुसरा जगप्रसिद्ध बामियन बुद्ध, हे दोन्ही पुतळे अफगाणिस्तानांतल्या तालीबाननी फोडून टाकले.

हे दोन्ही पुतळे नष्ट करण्या-साठीं तालीबान सैनिकांनी क्षेपणास्त्रें आणि विमान विरोधी शस्त्रें वापरली.

तालीबान म्हणजे अफगाणिस्ता-नांतले धर्मांध इस्लामी सैनिक! १९९४ पासून त्यांची सत्ता वाढत गेली. आणि आता दोनतृतीयांश अफगाणिस्तानांत

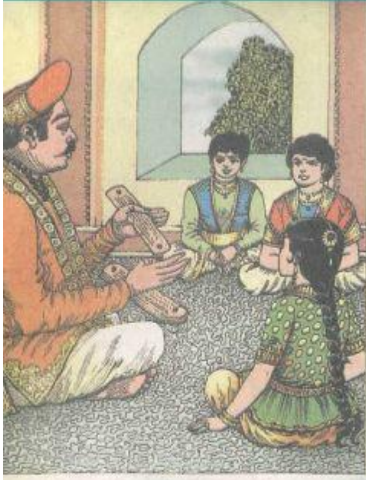
''इस्लामी नसलेले प्राचीन पुतळे आम्ही नष्ट करीत आहोत'' असे तालिबानचे वृत्तप्रसारण व सांस्कृतिक खात्याचे मंत्री मौलवी कुदरतुल्ला जमाल यांनी जाहीर केले. हे दोन्ही बुद्धाचे पुतळे तिसऱ्या आणि पांचव्या शतकांत दगडांतून खोदून काढलेले होते. त्यांचे बामियन बुद्ध असे लोकप्रिय नाव होते.

१९६० साली नऊ परदेशी संघटनांनी एकत्र येऊन या मूर्तींचे पुनरुज्जीवन केले होते. अफगाणिस्ता-नच्या त्यावेळच्या सरकारने ''देशाचा सांस्कृतिक वारसा जपल्याबद्दल'' या

मनुष्य धर्म

दृढ निश्चयी विक्रमार्क पुन्हा झाडाजवळ गेला. प्रेत झाडावरून खाली उतरवून त्याने खांद्यावर घेतले. आणि तो स्मशानाकडे जाऊं लागला. तेव्हां प्रेतातील वेताळ त्याला म्हणाला, ''राजा राजघराण्यांत जन्मलेल्या राजपुत्र किंवा राजकन्यांना साहसी विद्यांचे चे शिक्षण दिले जाते. आणि ही कांही अशक्य गोष्ट नाही. अशी माणसे तुझ्यासारखेच कठोर परिश्रम करतात. आपल्या ध्येयप्राप्तीसाठी रात्रंदिवस अडचणींना सामोरे जातात. अशा तऱ्हेने ते धाडसी बनतात. परंतु असे दिसून येते की ध्येयपूर्ती समोर दिसत असताना कांही लोक चंचल मनाच्या आहारी

जाऊन यशाच्या ऐवजी अपयशाचे धनी होतात. आपल्याच हाताने आपल्या पायावर धोंडा पाडून घेतात. खूप पूर्वीची गोष्ट आहे. उद्दंड देशाचे महाराज श्रृतवर्मा ह्यांच्या हातून पण अशीच चूक झाली. असेच मनाच्या दोलायमान अवस्थेंत त्यांनी हाती आलेली चांगली संधी गमावली. तुझी दमणूक कमी होण्यासाठी ती गोष्ट मी तुला सांगतो." असे म्हणून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

"प्रवाळ देशाचा राजा मरुन्तवर्माला मुलगी झाली. लग्नानंतर पुष्कळ वर्षांनी तिचा जन्म झाला. ती पौर्णिमेच्या दिवशी जन्मली म्हणून तिचे नांव कौमुदी ठेवले. ती जशी मोठी झाली तसे तिचे सौंदर्य आणखी खुलत गेले. तशीच ती अतिशय बुद्धिमान झाली. आणि तिच्या सौंदर्य व बुद्धिमत्तेची कीर्ती सगळीकडे पसरली.

मरुन्तवर्माला हे माहीत होते की ज्याचा कौमुदीशी विवाह होईल तोच भविष्यांत प्रवाळ देशाचा महाराज बनेल. त्याने कौमुदीच्या लहानपणीच तिच्या होणाऱ्या पतीची निवड केली होती. तो होता मरुन्तवर्माच्या सख्ख्या बहिणीचा मुलगा. जो उद्दंडदेशाचा भावी महाराजा होणार होता. ज्याचे नांव श्रृतवर्मा होते.

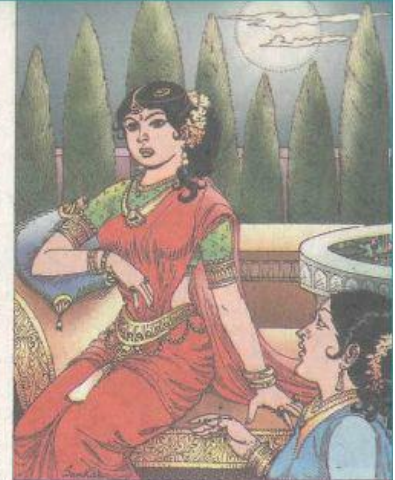
श्रृतवर्मा जेव्हां प्रवाळ देशात येत असे तेव्हां तो अभ्यासासाठी राजगुरु मुकुंदाचार्यांकडे जात असे. राजगुरुंकडे श्रृतवर्मा बरोबर कौमुदी व मणिमंत पण अभ्यास करत असत. मणिमंत हा राजा मरुन्तवर्माच्या प्रधानमंत्री रत्नकेसरीचा मुलगा होता. मोठे होईपर्यंत तिघांनी एकाच गुरुकडे शिक्षण घेतले. ह्या काळांत मणिमंत आणि कौमुदीमधे नेहमी वादविवाद व्हायचे. परंतू दोघेही आपली मर्यादा सोडत चर्चा मुकुंदाचार्य लक्ष देऊन ऐकत असत. त्यांना त्या दोघांच्या चर्चेतील गंभीर विचारांचे मोठे कौतुक वाटत असे. श्रृतवर्मा मधे कांही बोलत असे परंतु वादविवादाच्या कलेतील त्याचे ज्ञान मर्यादित होते.

मोठी झाल्यावर कौमुदीचे शिक्षण अंतःपुरातच होऊं लागले. बाकी दोघे ज्या शस्त्रविद्या शिकत होते, त्या विद्या पुरुषवेष धारण करुन तिनेही शिकल्या. अशा तऱ्हेने त्या तिघांची मैत्री कायम राहिली.

महाराज मरुन्तवर्मांना दोन्हीही मुले आवडत होती. श्रृतवर्मा जांवई होणार होता. व मणिमंत कुशाग्र बुद्धीचा होता. त्या दोघांबरोबर आपल्या मुलीचा वाढता सहवास बघून तो थोडा काळजीत पडला. दिसण्यांत व शस्त्रविद्येत मणिमंत श्रृतवर्मापेक्षा सरस होता. फरक एवढाच होता की एक राजकुमार व दुसरा मंत्र्याचा मुलगा होता. परंतु तो सुद्धां उत्तम क्षत्रिय योद्धा होता. राजाला चांगले माहीत होते की जर त्याची मुलगी मणिमंताकडे आकर्षित झाली तर त्याला बऱ्याच अडचणींना तोंड द्यावे लागेल. श्रृतवर्माच्या आईवडीलांची खात्री होती की मरुन्तवर्मा त्यांच्या मुलालाच आपला जांवई बनवेल. श्रृतवर्माला पण कौमुदी आवडत होती. तिच्यावर त्याचे प्रेम होते.

मरुन्तवर्माला ह्या सर्व गोष्टींची पूर्ण जाणीव होती. परिस्थिति बदलली तर मामला गंभीर होईल अशी भीती देखील वाटत होती. हे सर्व लक्षांत घेऊन त्याने प्रथम आपल्या मुलीची काय इच्छा आहे ते जाणून घेण्याचे ठरवले. यासाठी मालतीची मदत घेण्याचे ठरवले. आपल्या मुलीशी बोलताना त्याच्या असे लक्षांत आले कीं, श्रृतवर्माशी जवळचा एक नातेवाईक म्हणून ती त्याच्याशी आपलेपणाने वागते. ती मणिमंतालाच आपला पती होण्यास योग्य समजते व त्याच्यावर तिचे प्रेम आहे. कौमुदी संबंधी ह्या सर्व गोष्टी महाराजांना समजल्यानंतर मालतीने असेही सांगितले की मणिमंताच्या मनांत आपल्या मातृभूमीविषयी अपार प्रेम व आदर आहे.

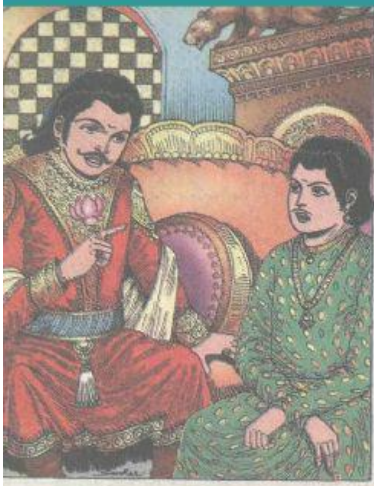
मालतीच्या बोलण्यावरुन हे देखील स्पष्ट झाले कीं कौमुदी कोणा परक्या देशाच्या राजाची राणी बनून परदेशी जायला राजी नाही. तिला असे वाटते कीं जर मणिमंताशी तिचा विवाह

झाला तर स्वतःच्याच देशांत राहून ते दोघे राज्यकारभार सांभाळू शकतील.

असं जर झालं नाही तर प्रवाळ देशाची सत्ता कुठल्या तरी राजप्रतिनिधीकडे सोपवावी लागेल. कारण प्रवाळ देशाच्या गादीला कोणी वारस नव्हता. आता महाराजांना वाटूं लागले की ज्या गोष्टीची भीती वाटत होती, तसेच घडणार आहे. ह्या विचाराने त्यांच्या शरीराला कंप सुटला. त्या क्षणांपासून कौमुदीच्या विवाहाविषयींची त्यांची काळजी वाढतच गेली.

परंतु एक गोष्ट त्यांना माहीत नव्हती. की श्रृतवर्माला देखील, विवाहाविषयी कौमुदीच्या मनांत काय आहे ते माहीत होते. त्याने कौमुदीला लहानपणापासून आपली पत्नी मानले होते. कौमुदी व मणिमंताच्या एकमेकांवरील प्रेमामुळे तो अगदी निराश झाला होता.

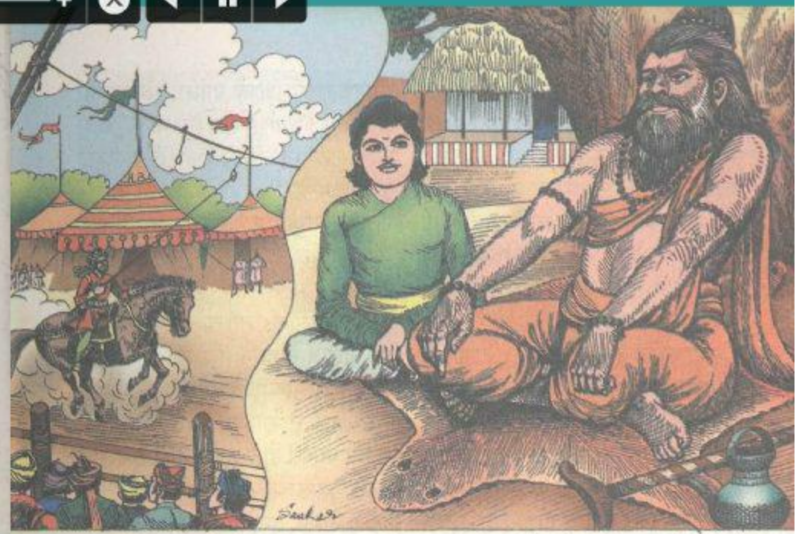

कोणीतरी कुऱ्हाडीने आपल्यावर वार करत आहे, असे त्याला वाटले. त्याने ह्या विषयांवर खूप विचार केला. आणि आपल्या मामाला आपल्याला माहीत असलेली सर्व हकिगत सांगितली.

महाराजांनी पुष्कळ दिवस विचार केला. मग एक दिवस आपल्या भाच्याला बोलावून ते म्हणाले. "श्रृतवर्मा, कौमुदीच्या विवाहा संबंधी मी पुष्कळ विचार केला, आणि एक निर्णय केला आहे. तू उद्याच मणिमंताला भेटून स्पष्ट सांग. की तुला त्याच्या आणि कौमुदीच्या मनांत काय इच्छा आहे ते समजले आहे. त्याला हे देखील सांग की "मणिमंत तुझे प्रेम कौमुदीवर आहे त्यापेक्षां कितीतरी जास्त प्रेम मी तिच्यावर करतो. तिचा पती बनायची आपली समान योग्यता नसूनसुद्धां माझा आणखी एक गुण आहे. तो म्हणजे आमचे नाते. तरीदेखील मी या गोष्टीचा फायदा घेऊं इच्छित नाही. तेव्हां आपण युद्ध खेळून आपले बळ आजमावूं व ह्या प्रश्नाचा निकाल लावूं. विजेत्यास प्रवाळ देशाचे सिंहासन व कौमुदी प्राप्त होईल." राजा परत श्रृतवर्माला म्हणाला "मणिमंत हे आव्हान नक्कीच स्वीकारेल. तू आपली सर्व ताकद पणाला लावून कौमुदी मिळव. जर तुझा विजय अशक्य झाला, तुझ्या विरुद्ध परिस्थिती निर्माण झाली, तर मी कांही तरी जालीम उपाय शोधीन की ज्याने तुझाच जय होईल. तुझ्या विजयानंतर मणिमंत काय म्हणेल ते कौमुदीला सांग. म्हणजे ती पण निमूटपणे तुझा पती म्हणून स्वीकार करेल".

मामाचे बोलणे ऐकून थोडावेळ विचार करुन श्रृतवर्मा म्हणाला "मामा आम्ही दोघे समान योध्दे आहोत. पण माझ्यापेक्षा मणिमंतात अधिक आत्मविश्वास आहे. त्याचे धाडस व पराक्रम त्यामुळे दुप्पट वाढते. तेव्हां आपण एक काम करुं या. अरवली पर्वतांजवळ कृष्णचंद्र नांवाच्या गुरुंनी एक गुरुकुल स्थापन केले आहे. त्याविषयी तुम्ही ऐकले असेलच. भावी राजांना ते शस्त्रास्त्र विद्येचे खास शिक्षण देतात. उद्यांच मी तेथे जाईन. त्यांचा शिष्य होऊन आणखी प्राविण्य मिळवीन. पुढे आपण सांगितल्या प्रमाणे करुंया". महाराजांनी श्रृतवर्माच्या म्हणण्याला होकार दिला.

दुसऱ्या दिवशी श्रृतवर्मा कृष्णचंद्रांकडे गेला. आणि त्याने सहा महिने एकाग्रतेने शस्त्रास्त्र विद्येचा अभ्यास केला. शिक्षण पूर्ण झाल्यावर

कृष्णचंद्रांनी त्याला विचारले "तू म्हणालास प्रवाळ देशाचे महाराज तुझे मामा आहेत. त्या देशाच्या प्रधानमंत्र्यांच्या मुलाशी, मणिमंताशी तुझा कसे संबंध आहेत?"

गुरुंच्या ह्या प्रश्नाने आश्चर्यचकित झालेला श्रृतवर्मा म्हणाला "मणिमंत? हो. मी त्याला चांगला ओळखतो. पण आपण मला हा प्रश्न कां विचारला? ह्याचे कारण कलेल का?"

हंसत कृष्णचंद्र म्हणाले "मला एक संवय आहे. बहुरुपी बनून मी देशोदेशी फिरतो. त्यामुळे मी कोण आहे हे कोणाला समजत नाही. तू येण्याआधी पंधरा दिवसांपूर्वी प्रवाळ देशांत वसंतोत्सव साजरा झाला. तेव्हां मी तेथे हजर होतो. तिथें मी मणिमंताची अपूर्व युद्धकला बघितली. दृढ आत्मविश्वासाने चमकणाऱ्या योद्धयांमधेंच अशा युद्धकलेची क्षमता असते. हे दुसऱ्यांना शक्य होत नाही. अशा निडर योदध्याला मी विसरुं शकत नाही. मणिमंताला सांग की त्याला इथें येण्याचे मी आमंत्रण देतो आहे. त्याने जरूर माझ्या आश्रमात यावे."

गुरुंचे बोलणे ऐकून श्रृतवर्मा अवाक् झाला. पण स्वतःला सांभाळत तो म्हणाला "त्या दिवशी जे युद्ध प्रयोग झाले त्यांत मी पण भाग घेतला होता".

त्याचे बोलणे ऐकून आश्चर्याने कृष्णचंद्र म्हणाले "काय, खरंच तू पण तिथे होतास?" आणि हंसले.

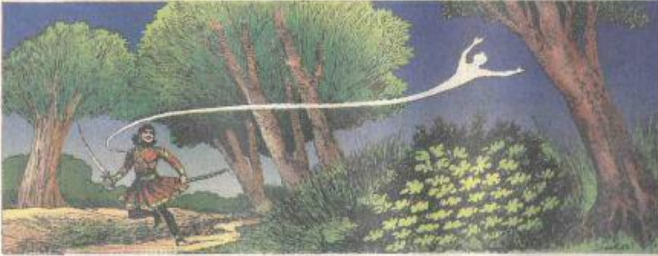
दुसऱ्या दिवशी श्रृतवर्मा प्रवाळ देशास परतला. आणि आपल्या मामांना भेटून म्हणाला ''मामा, कृष्णचंद्रांच्या शिक्षणाने माझा विश्वास व सामर्थ्य वाढले आहे. पण मला असे वाटते की नातें आणि योग्यतेच्या आधारावर कौमुदीच्या इच्छेविरुद्ध वागणे योग्य नाही. माझे म्हणणे ऐका व कौमुदी आणि मणिमंताचा विवाह करा''.

गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला, ''राजा, मी तुला आधीच सांगितले आहे की श्रृतवर्माने सहा महिने प्रशिक्षण घेतले. कठोर मेहनत केली. आणि आपल्या हातानेच सगळ्याची विल्हेवाट लावली. त्याची इच्छा पुरी होणार होती. पण मनाच्या चंचलपणामुळे व पुरेशा आत्मविश्वासाअभावी त्याने ही संधी गमावली. असा अविचारी माणूस कुठे सापडेल कां? माझ्या ह्या शंकेच उत्तर माहीत असून देखील तू मौन पाळलेस तर तुझ्या डोक्याची शकले होतील.''

विक्रमार्क म्हणाला ''श्रृतवर्मा स्वतःहून कृष्णचंद्रांचा शिष्य बनला. कोणाच्या सांगण्यामुळे त्याने हे काम केले नाही. कारण त्याची गुरुंवर गाढ श्रद्धा होती. अशा महान गुरुने मणिमंतास आपल्याकडे बोलावले. ह्यामुळे मणिमंताच्या युद्धकौशल्याचा त्यांच्यावर केवढा प्रभाव पडला होता हे दिसले. जरी श्रृतवर्माने स्वतःहून, आपण तेथे युद्धखेळांत भाग घेतल्याचे सांगितले, तरी त्यांनी त्याचे कौतुक केले नाही व ते हंसून गप्प बसले. त्यामुळे श्रृतवर्मास त्याच्यात व मणिमंतात किती अंतर आहे ते समजले. मणिमंताबरोबर आपली बरोबरी होऊं शकत नाही हे देखील कळले. युद्धांत त्याच्या विजयाची शक्यताच नाही हे जाणून, त्याने तो कौमुदीसाठी योग्य वर नाही असा निर्णय घेतला. हा मनाचा चंचलपणा नसून, राजनीति व मानवधर्माचे खऱ्या अर्थाने पालन करणे आहे.

राजाच्या मौन भंगामुळे वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला व झाडावर जाऊन बसला.

(आधार-लक्ष्मी गायत्री ह्यांची कथा)

यक्ष पर्वत

4

(खड्ग व जीवदन्त यांनी मांत्रिक व जटाभुताचा पाठलाग केला. पण गुहेंत ते कोठेही दिसले नाहीत. तेव्हां ते भुयारांतील वाटेने गेले. आणि जुनाट पडकी घरे असलेल्या जागी येऊन पोचले. त्या घरांत रहाणाऱ्या पुजारिणीने मांत्रिकाला आज्ञा केली की खड्ग व जीवदन्तास ताबडतोब पकडा. तलवार उपसून जटाभुताला आपल्या बरोबर घेऊन मांत्रिक निघाला. त्यानंतर...)

डोळ्यांची पापणी न हलवता जीवदन्त त्या पडक्या घरांकडे पहात राहिला. तो स्वतःशीच विचार करुं लागला. ही घरे किती जुनी असतील? कशामुळे ही अशी उजाड मोडकळीला आली असतील? पण खड्गवर्माला मांत्रिक व जटाभुताचीच चिंता होती. जमेल तेवढ्या लवकर त्यांना मारुन, त्याला तेथून निघून जायचे होते.

एवढ्यांत जवळच्या विटांवर कांहीतरी जडवस्तू आपटल्याचा आवाज दोघांनी ऐकला. तो आवाज ऐकून खड्गवर्मा ताबडतोब उठून म्हणाला ''जीव, हा कसला आवाज आहे? आपल्यावर कोणी हल्ला तर करत नाही ना? आपल्याला अगदी सावध राहिले पाहिजे''.

दोघे भिंतीजवळ जाऊन दुसऱ्या बाजूला काय आहे ते पहाणार, तेवढ्यांत मांत्रिक भिंतीवर उभा राहून ओरडूं लागला ''नराधमांनो, ह्याक्षणी महाभूताच्या पायावर तुम्हा दोघांना बळी देतो.'' असे म्हणत त्याने जीवदन्ताच्या गळयाचा वेध घेत तलवार फेकली.

खड्गवर्मा मांत्रिकाच्या तलवारी पासून स्वतःला वाचवत म्हणाला ''अरे मूर्ख मांत्रिका! आम्हाला आव्हान देऊन तू स्वतःचा जीव धोक्यांत घालत आहेस''. असे म्हणत त्याने मांत्रिकाचा हात पकडून त्याला जोरांत खाली

ओढले. मांत्रिक भिंतीवरुन खाली पडला.

इतक्यांत जटावाली लावसट "बळी, बळी, बळी" म्हणत भिंतीवर उभी राहिली. आपल्या गुरुची काय स्थिती आहे हे तिला माहीत नव्हते. मोठ्या आवेशाने उडी मारुन ती भिंतीवर उभी राहिली. तिने बघितले की तिचा गुरु जमिनीवर बेशुद्ध पडला आहे. तेव्हां ती ओरडू लागली. तेवढ्यात जीवदन्ताने कंबरेत एक जोरदार लाथ मारुन म्हणाला, "खड्ग, आता येथे जास्त वेळ थांबणे धोक्याचे आहे. हा सगळा प्रदेश मांत्रिकांनी भरलेला आहे. समोर दिसणाऱ्या एखाद्या घरांत जाऊन आपला बचाव करुं या".

ते दोघे धावत समोरच्या घरांकडे गेले. एका घराशी उभे राहून आजूबाजूला बघूं लागले. शत्रू कुठल्या बाजूने येईल ह्याचा अंदाज घेऊं लागले. पण त्यांना कोणी दिसले नाही. फक्त मांत्रिक व जटाभुताचे कण्हणें ऐकू येत होते.

ते दोघे गुपचूप चालत एका खोलीशी येऊन पोचले. खोलीत चार, पांच उंदीर इकडे तिकडे पळत होते. एवढ्यांत गिधाडायेवढे एक वटवाघूळ बाणासारखे आत आले. आणि एक उंदीर घेऊन, खिडकीवाटे बाहेर उडाले. ते दोघे खोलीत जाऊ लागले एवढ्यात अचानक त्यांच्यावर हल्ला झाला. त्यांच्या डोक्यावर मागून कोणीतरी लाठीचे वार केले. आणि त्यांना जखमी केले. ते बेशुद्ध होऊन जमिनीवर धाडकन् आपटले. पुजारिणीचे सेवक पुढे होऊन त्यांना तपासू लागले. त्यांची डोकी तपासल्यावर त्यांना कळले की दोघे मेले नसून जिवंत आहेत.

"बरे झाले हे जिवंत आहेत. जर कां हे मेले असते तर आपल्याला महाशक्ती पुजारिणीच्या रागाला तोंड द्यावे लागले असते. तिने आपल्याला

मारुन टाकले असते." सुस्कारा टाकत एक सेवक म्हणाला.

"ते मरूं नयेत म्हणून तर आपण काठ्यांना मऊ कापड गुंडाळले होते. आता ह्यांचे हातपाय बांधून ह्यांना खांद्यावर टाका. चला, ह्यांना पुजारिणीकडे घेऊन जाऊं". दुसरा सेवक म्हणाला. त्यांनी खड्ग व जीवदन्त ह्यांस खांद्यावर टाकून पुजारिणीकडे नेले.

तेव्हां पुजारिण मांडवाच्या मध्यभागी सजवलेल्या एका उच्चासनावर बसली होती. तिने खड्ग व जीवदन्ताकडे तिरकस नजरेने एकदा बघितले. आणि डोळे वटारत ती म्हणाली "अरे, ह्यांतला तर एक मांत्रिक दिसतो आहे."

"शक्य आहे महाशक्ती पुजारिणी. त्याच्या हातात मंत्रदंड व दुसऱ्या हातात एक धारदार तलवार होती." सेवक म्हणाला.

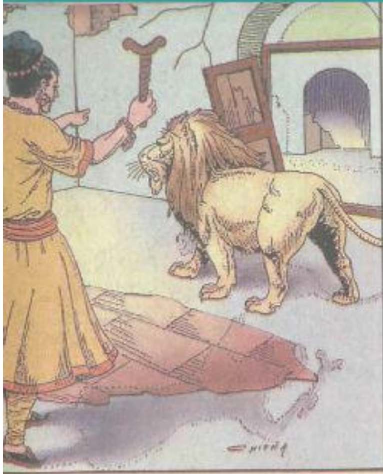
"ते कुठे आहेत? त्यांना कुठे फेकून दिलेत?" पुजारिणीने विचारले. "हे दोघे जिथे बेशुद्ध पडले होते, त्यांना तिथेच ठेवून आलो". सेवक म्हणाला.

"मूर्खांनो, ताबडतोब जा. आणि त्या वस्तू घेऊन या" पुजारिणीने आज्ञा केली. दोन्ही सेवकांनी पळत जाऊन मंत्रदंड व तलवार आणली. पुजारिणीने त्यांची काळजीपूर्वक तपासणी करुन म्हटलं, "ह्या दोन्हीत कांही खास शक्ती आहे असे वाटत

नाही. ह्या वस्तू अगदी सामान्य आहेत. ह्या दोघांना खोलीत कोंडून ठेवा. आणि ह्या वस्तू त्यांच्या जवळच असू देत. मग पुढे काय घडते ते पाहूं या".

सेवकांनी पुजारिणीच्या आज्ञेचे पालन केले. योग्या वेळानंतर खडग्वर्मा व जीवदन्त शुद्धीवर आले. तेव्हां जीवदन्त खडग्वर्माला म्हणाला. "खड्ग, पुजारिणीने आपल्याला जिवंत ठेवले आहे, ह्यांत तिची नक्की कांहीतरी चाल आहे. ह्यामागे कांहीतरी दुष्ट हेतू आहे." एवढ्यात त्यांना खोलीबाहेर सिंहाची डरकाळी ऐकूं आली. खड्गवर्मा ताडकन उठत म्हणाला, "ह्या दुष्टांना आपल्यावर सिंह सोडायचे आहेत. आणि सिंहांच्या हातून आपल्याला

मारायचे आहे." आणि हंसू लागला.

"हे पण एका दृष्टीने चांगलेच झाले. आपण त्या सिंहाना त्यांच्यावरच सोडू. आणि ह्या पडक्या घरांमध्ये भयानक वातावरण बनवू" असं म्हणत जीवदन्ताने आपला मंत्रदंड जोरात भिंतीवर आपटला. भिंतीचा एक भाग तुटून खाली पडला. बाजूच्या खोलीत असलेला सिंह घाबरला आणि भिंतीला चिकटून उभा राहिला.

"सिंह महाराज, तुमची सुटका होईल व तुम्हाला छान जेवण पण मिळेल", असे म्हणत जीवदन्त खड्गवर्माबरोबर खोली बाहेर आला.

दुसऱ्या क्षणी पुजारिणीचे दहापंधरा सैनिक "कैदी पळून जात आहेत. त्यांना पकडा" असे जोरजोरात ओरडूं लागले. ओरडत ते या दोघांसमोर आले. जीवदन्त गडबडीने पुढे झाला. आणि हातातला मंत्रदंड दाखवत त्याने सिंहाला सेवकांच्या दिशेने वळवले. डरकाळी फोडत सिंहाने त्यांच्यावर झेप घेतली. क्षणांत चार, पांच सेवक जखमी होऊन जमिनीवर पडले. एका सेवकास सिंहाने तोंडामधे पकडले. तो तडफडत होता. बाकीचे सहा सात सेवक,जीव मुठींत धरुन भिंतीवरुन उडया टाकून पळून गेले. भीतीने ते चळाचळा कापत होते.

जीवदन्ताने आपला मंत्रदंड सिंहावर रोखत म्हटलं "सिंहराज, जवळच्या घरांतून खाली जाण्यास पायऱ्या आहेत. ह्या वाटेने खाली जा. आणि या पडक्या घरांवरुन पुढे अख्यांत जा". असे म्हणत त्याने सिंहाला पायऱ्यांकडे नेले. व मंत्रदंडाने एक फटका मारला. सिंह गर्जना करत जीवदन्ताकडे वळला. पुढचे पाय उचलून मागल्या पायावर उभा राहून जीवदन्तावर झेप घेणार एवढ्यांत जीवदन्ताने त्याच्या पोटाखाली मंत्रदंड ठेवून त्याला लांब फेकले. सिंह जमिनीवरुन घसरत पायऱ्या असलेल्या खोलीच्या बाहेर येऊन उभा राहिला.

पुजारिणीचे सेवक पडक्या भिंतीवरुन हे दृश्य बघत होते. सिंहाच्या बरोबर झुंजायचे जीवदन्ताचे धाडस आणि शक्ती पाहून ते थक्क झाले, आणि आश्चर्याने आ वासून

बघतच राहिले. त्यांच्यापैकी एकजण हात जोडून नमस्कार करत जीवदन्तास म्हणाला, "महामांत्रिक शिरोमणींस नम्र प्रणाम. आपली मंत्रशक्ती अतुलनीय आहे. ही सामान्य मनुष्याच्या आवाक्यांतली गोष्ट नाही. आपल्या या अद्भुत शक्तीने आपण पुजारिणीचा नाश कां करीत नाही? आणि या पुरातन नगराचे राजे कां बनत नाही? तेव्हां आम्ही सगळे आपले शिष्य होऊं आणि आमचा जीवन चरितार्थ चालवू."

जवळचे इतर सेवक हा 'गुरुद्रोह' आहे असे म्हणत त्याच्यावर तुटून पडले. ते आपापसांत मारामारी करुं लागले. एवढयात भिंतीवरचे दोन सेवक घसरून खाली पडले. सिंह गुरगुरत त्यांच्या दिशेने येऊं लागला. मंत्रदंड वर उचलून जीवदन्त सिंहाला धमकी देत म्हणाला, "आता गुपचूप येथून निघून जा. पायऱ्या उतरुन आपल्या रस्त्याला लाग. पुजारिणीच्या शिष्यांच्या भांडणात पडून आपले नुकसान करुं नकोस. जा, इथून निघून जा."

जीवदन्ताने सांगितल्या प्रमाणे सिंह पायऱ्या उतरुन निघून गेला. खड्गवर्मा गप्प बसून हे सगळे पहात होता. तो म्हणाला "जीव, आता आपण इथे कशालां थांबायचे? पुजारिणीचे शिष्य एकमेकांशी भांडण्यांत गुंतले आहेत. एकमेकांचा जीव घेण्यास तयार आहेत. आता आपल्याला अडवायला इथे

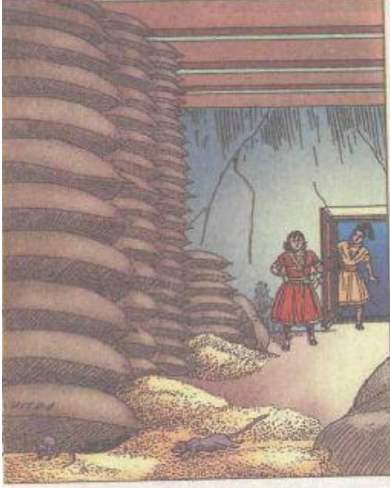

कोणी नाही. ही जुनी घरे सोडून आपण जंगलात जाऊं या".

"हो, हो. असंच करुं या. ज्या वाटेने तो सिंह जंगलात गेला आहे, त्याच वाटेने आपणही जंगलांत जाऊ. पण ज्या दिशेने आपण येथे आलो तिथे आपण पोचू शकूं की नाही, इतके मात्र पाहिले पाहिजे".

असे म्हणून जीवदन्त चालूं लागला. पुजारिणीला एका शिष्याकडून खड्गवर्मा व जीवदन्त पळून गेल्याचे समजले. सिंहाने तिच्या कांही शिष्यांस जखमी केले आहे, आणि शिष्य आपापसांत लढत आहेत हे देखील कळले.

ही बातमी ऐकल्याबरोबर पुजारिणीने

आपले त्रिशूळ वर उचलून रागाने म्हटले "महाभूत, हे काय घडते आहे? आपल्या मंत्रबळाने मी त्या दोघांना बंदी बनवले. ह्या दोन दुष्ट मानवांनी माझ्यावरच हल्ला चढवला, माझ्या सेवकांना जखमी करुन आता माझ्या सारख्या शक्तीशालिनीला ते आव्हान देतात. माझा अपमान करण्याची त्यांची हिम्मतच कशी झाली. एवढे धाडस? आता मला हे सगळे सहन होत नाही. आता त्यांना मारणे हेच माझे ध्येय आहे. अरे डरपोक सेवकांनो, जा! आणि त्या दोन्ही मानवी किडयांना पकडून आणा".

खड्गवर्मा व जीवदन्ताने सिंह, मांत्रिक, जटाभुताला जागोजागी त्रास दिला. त्यांची दुर्दशा केली. तेथे उभे असलेल्या शिष्यांमधील एकाने हे सगळे बघितले होते. भीतीने थरथर कांपत तो म्हणाला, "महाशक्ती पुजारिणी, ते दोन मानव महाबलशाली, धाडसी व उच्च कोटीचे मांत्रिक आहेत. त्यांनी आपल्या मांत्रिक,जटाभुताला...."

शिष्याने आपले म्हणणे पूर्ण करण्या अगोदरच पुजारिणीने रागाने त्या शिष्याच्या पाठीत भाला खुपसला व म्हणाली, "अरे भेकडा, गप्प बैस. आणखी एक शब्दही बोलू नकोस. मी त्यांना आत्ता पकडीन आणि महाभुताच्या पायावर त्यांना बळी देईन." दांत ओठ खात ती म्हणाली. आता शिष्यांना दुसरा मार्ग नव्हता. ते मांत्रिक व जटाभुतांबरोबर, घाबरत पुढे जाऊं लागले.

तोपर्यन्त खड्ग व जीवदन्त पडक्या घरांच्या दुसऱ्या बाजूस पोचून जंगलात जाण्याचा रस्ता शोधूं लागले. ज्या भुयारी रस्त्याने ते आले होते, तो त्यांना सापडला नाही.

"जीव, असं दिसतंय की पुजारिणीच्या सेवकांपासून आपण खूप दूर आलो आहोत. सिंह कुठे गेला असेल? जंगलात पोचला असेल का?" खड्गवर्मा म्हणाला.

"तो पण आपल्या सारखा कोठेतरी अडकला असेल. मधेमधे त्याची डरकाळी तुला ऐकूं येत नाही का?" असं म्हणत जीवदन्ताने एका खोलीत जात म्हटले "पाहिलंस! ह्या दुष्टांनी किती प्रवाशांना लुटून केवढे धन इथे लपवून ठेवले आहे. बघ, धान्याची कितीतरी पोतीं इथें पडली आहेत.

तिथे धान्याच्या पोत्यांचे ढीगच्या ढीग होते. शिवण उसवल्यामुळे कांहीमधून गहूं, ज्वारी असे धान्य जमिनीवर पडत होते.

खड्गवर्मा आश्चर्याने म्हणाला "जटा-भुताच्या मदतीने हे लोकांना घाबरवतात, व एवढी सगळी लूट जमा करतात". "ह्या धान्यांतील एक दाणा सुद्धा पुजारिण व तिच्या शिष्यांना मिळता कामा नये असा उपाय आपल्याला शोधला पाहिजे. त्यामुळे भुकेपोटी हे सगळे या पडक्या घरांतून बाहेर येतील. तेव्हां त्यांची अवस्था अगदी दयनीय होईल". विचार करत जीवदन्त म्हणाला.

"आश्चर्याची गोष्ट आहे की आपल्या दोघांना एका तऱ्हेचाच उपाय सुचला." असे म्हणत खड्गवर्माने आपल्या अंगरख्यातून एक गारगोटी काढली व थोडा कापूस पेटवला. जळता कापूस धान्याच्या पोत्यांवर टाकला.

धान्याची पोती जळूं लागली. हळूंहळूं आग पसरली. तेव्हां शेजारच्या खोलीतून आवाज आला. "खड्ग, ह्या खोलीचे दार बंद आहे. आणि आतून कोणीतरी ओरडत आहे". असे म्हणत जीवदन्त त्या खोलीशी आला व दरवाजा उघडायचा प्रयत्न करु लागला.

हंसत हंसत त्याच्या जवळ येत खड्ग-वर्मा म्हणाला "जीव वाचवायच्या घाईत दाराला भलेमोठे कुलूप आहे, हे देखील तू बघितले नाहीस. तुझ्या मंत्रदंडाने आधी हे कुलूप तोड."

खोलीत फार अंधार नव्हता. वरच्या खिडकीतून थोडा उजेड येत होता. त्या उजेडात त्यांना बेडयांनी जखडलेला एक म्हातारा माणूस दिसला. तो आजानुबाहू होता. त्याचे हात गुढघ्याखाली पोचतील एवढे लांब होते. आणि त्याची पांढरी लांब दाढी हवेंत उडत होती. (क्रमशः)

भारत-गाथा

एका महान परंपरेची झलक.
युगायुगातील सत्याचा शोध.

१५. वचनपूर्ती

आजोबांनी ज्या गोष्टी सांगितल्या होत्या त्यापैकी अनेक गोष्टी संदीप-श्यामलाच्या मित्रांनी ऐकल्या नव्हत्या. जेव्हां दुसरी मुले प्रो.देवनाथांना त्या गोष्टी सांगण्याचा आग्रह करुं लागली तेव्हां आपल्या नातवंडांना, त्यांनी ज्या गोष्टी ऐकल्या होत्या, त्या सांगण्यास त्यांनी फर्मावले. आणि मुलांनी आपले काम बरोबर केले तर ते त्यांना अजून गोष्टी सांगतील, असेही कबूल केले.

दोन्ही मुलांच्या परीक्षा चांगल्या तऱ्हेने पार पडल्या होत्या. श्यामला आणि संदीपने अगोदर ऐकलेल्या गोष्टी अगदी छान सांगितल्या होत्या. "ह्या सगळया परीक्षाच आहेत. आज मी तुम्हाला एका महान राजाला परीक्षांना कसे तोंड द्यावे लागले त्याची गोष्ट सांगतो". प्रोफेसर देवनाथ आनंदाने म्हणाले. तो रविवार होता. आपल्या छोटया श्रोते मंडळींना घेऊन ते बागेत गेले. तेथे एका मोठया पिंपळाच्या झाडाखाली, स्वच्छ जागा बघून, सगळेजण तिथे बसले.

"पूर्वी गोष्ट सांगणारे लोक देखील अशाच जागेवर बसत असत". प्रो.देवनाथ म्हणाले". आज आपण भूत व भविष्य काळांना एकत्र आणूं या. आज आपण कांही महान व्यक्तींची परत आठवण काढूं. त्यांनी अनेक वर्षांपूर्वी लोकांसमोर कांही आदर्श निर्माण केले. त्याचे त्यावेळेइतकेच आजही महत्व आहे. तुम्हाला जशी त्रिशंकू महाराजांची गोष्ट माहीत आहे, तशीच आज त्यांच्या मुलाची, हरिश्चंद्राची गोष्ट मी तुम्हाला सांगणार आहे. दोन्ही गोष्टीत विश्वामित्र आहेत. पण जे विश्वामित्र त्रिशंकूशी अत्यंत दयाळूपणे वागले, त्यांनीच हरिश्चंद्राला अतिशय कठोर वागणूक दिली."

अशा तऱ्हेने प्रो.देवनाथ गोष्ट सांगू लागले. ही विश्वामित्रांनी वसिष्ठांना चांगले ओळखण्यापूर्वीची गोष्ट आहे. आपल्या तपस्येने श्रेष्ठ शक्ती मिळवून देखील वसिष्ठ मुनींशी असलेल्या मत्सरावर विश्वामित्र विजय मिळवूं शकले नाहीत. आणि हेच राजा हरिश्चंद्राच्या आयुष्यातील आपत्तींचे कारण बनले.

विश्वावसु

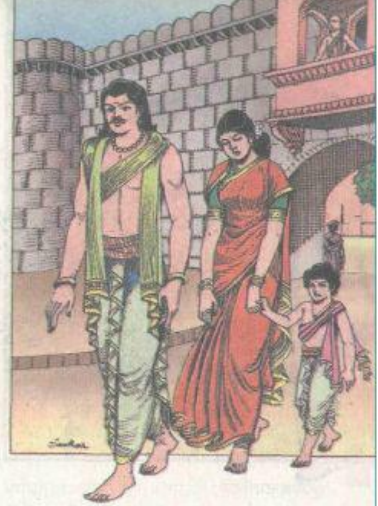
एकदा देवदरबारीं वसिष्ठांना विश्वामित्रांपेक्षा अधिक मान मिळाला. नंतर विश्वामित्रांना असे कळले की अयोध्येचा राजा हरिश्चंद्राने आपले कुलगुरु वसिष्ठ ह्यांच्या करवी एक मोठा यज्ञ केला. हा यज्ञ 'राजसूय' ह्या नांवाने प्रसिद्ध होता. जो राजा सत्यशील व सत्यवचनी असे, तोच हा यज्ञ करुं शकत असे. ह्या यज्ञाच्या पूर्तीचे फळ, यज्ञ करण्यांस सुचवणाऱ्याला व यज्ञ करणाऱ्याला बरोबरीने मिळत असे.

"हरिश्चंद्र खरोखरच इतका सत्यशील व सत्यवचनी आहे कां?" असा विश्वामित्रांना प्रश्न पडला. आणि त्यांनी त्याची कठीण सत्वपरीक्षा घेण्याचे ठरवले.

राजाची परीक्षा कशी घ्यावी हे त्यांना समजेना. जसा जसा राजा एका परीक्षेतून पार होत असे तसतसे ते त्याच्यासमोर दुसरे संकट उभे करत असत.

सुरवात अशी झाली की ऋषींनी आपल्या शक्तीने एका राक्षसाला रानडुकरांचे रूप देऊन राज्यांतील एका सुंदर बगिच्याची नासधूस करायला सांगितली. डुकराने त्यांची आज्ञा तंतोतंत पाळली. ते डुक्कर इतके शक्तिवान होते की राजाचे सैनिक देखील त्याला पकडूं शकले नाहीत, कीं पळवून लावूं शकले नाहीत. राजाला ही बातमी मिळताच तो घोड्यावर बसून डुकराचा पाठलाग करण्यास निघाला.

डुक्कर कधी दूर पळायचे तर कधी उलटेच राजावर चाल करुन यायचे. कधी लपायचे तर कधी

राजाच्या मागून धावून यायचे.

राजाला नवल वाटले पण त्याने डुकराचा पाठलाग सोडला नाही. त्याचा पाठलाग करत करत राजा घनदाट जंगलात पोचला. आणि ते डुक्कर नाहीसे झाले.

राजा अगदी दमून गेला होता. नदीच्या पाण्याने आपली तहान भागवून राजा एका दगडावर विश्रांती घेऊं लागला. तेवढयांत एक ब्राह्मण तिथे येऊन राजाशी बोलू लागला. अशा जंगलात देखील आपल्याला चांगला प्रेमळ माणूस भेटला म्हणून राजा खूष झाला. आपण कोण आहोत ते सांगून राजाने त्याला काय हवे म्हणून विचारले. ब्राह्मणाने सांगितले की त्याचा मुलगा लग्नायोग्य झाला आहे. तरी त्यासाठी पैसे हवे आहेत.

राजाने त्याला दुसऱ्या दिवशी राजवाड्यावर बोलवले. व तू जे कांही मागशील ते तुला मिळेल

असे वचन दिले.

तो ब्राह्मण दुसरा कोणी नसून विश्वामित्रच होते. त्यांनी आपला वेष बदलला होता. दुसऱ्या दिवशी दरबारांत येऊन ब्राह्मणाने राजाकडे राजवाडा व संपूर्ण राज्य मागितले. त्यांना वाटले, राजा घाबरुन आपले वचन पाळणार नाही. राजाने उभे राहून त्यांना सांगितले की तुमची मागणी पूर्ण होईल.

विश्वामित्रांनी राजाला अशा पेंचात टाकले तरी ते त्याला असफल करुं शकत नव्हते. तरीही ते त्याची परीक्षा घेत राहिले.

"हे राजा, तू आपले वचन पाळलेस हे छानच झाले. पण सर्व पुण्यकर्मानंतर दक्षिणा देणे आवश्यक असते". ब्राह्मणाच्या म्हणण्याप्रमाणे पहिल्या दानावर आणखी दक्षिणा देणे आवश्यक होते. पण राजाने आपले सर्वकांही ब्राह्मणास आधीच दान केले असल्यामुळे तो ब्राह्मणाला दक्षिणा देऊं शकत नव्हता. म्हणून हे कार्य देखील मी लवकरात लवकर पूर्ण करीन असे सांगून, त्याने ब्राह्मणाचा निरोप घेतला. त्यानंतर तो पत्नी तारामती व पुत्र रोहित यांना बरोबर घेऊन वाराणसीस जाण्यास निघाला.

वाराणसीला त्यांना मोठया कष्टाने एका झोपडींत जागा मिळाली होती. तेवढयांत तो ब्राह्मण तेथे येऊन पुन्हां दक्षिणा मागूं लागला. तो रागाने म्हणाला की त्याला जर लवकर दक्षिणा मिळाली नाही, तर तो त्यांना शाप देईल. तेव्हां राणी तारामती म्हणाली "मला एक दासी म्हणून विका. त्यांतून जे पैसे मिळतील ते ब्राह्मणाला द्या." ज्या माणसाने तारामती व रोहित यांना विकत घेतले, ते दुसरा वेष धारण केलेले विश्वामित्रच होते. तरीपण रक्कम पूर्ण झाली नाही. म्हणून राणी व राजकुमारांपासून वेगळे होऊन राजा गल्ली बोळांतून फिरत लोकांना विनवू लागला की त्याला कोणीतरी दास म्हणून विकत घ्यावे.

शेवटी गंगेच्या कांठावरील एका डोंबाने राजाला विकत घेतले. व ब्राह्मणाची दक्षिणा त्या रकमेने पूर्ण झाली.

त्यानंतर स्मशानाची निगराणी करणे व प्रेतांना जाळण्याची व्यवस्था करण्याने काम राजाकडे आले. तेथे आलेल्या लोकांकडून पैसे वसूल करुन ते मालकाला देण्याचेही काम त्याला करावे लागत असे. अशा प्रकारें दिवस जात होते. तारामती जेथे दासी म्हणून गेली होती तिथे तिला खूप त्रास होत असे. पण ज्या उद्देशाने आपण हे काम करत आहोत तो सफल झाला, म्हणून तिला त्याचे कष्ट, दुःख होत नसे.

पण एका सकाळी तिच्यावर मोठे संकट कोसळले. साप चावून रोहित मृत्युमुखी पडला, पण तारामतीला आपल्या मुलाला बघायला देखील मिळाले नाही. तिला असे सांगितले गेले की सर्व

काम पूर्ण झाल्यावर आपल्या मुलाचे प्रेत ती बघू शकेल.

शेवटी तिने सर्व काम संपल्यानंतर आपल्या मुलाचे प्रेत बघितले. ते सापाच्या विषाने काळेनिळे पडले होते. प्रेत उचलून ती एकटीच स्मशानाकडे गेली.

अंधारी रात्र होती. पाऊस पडत होता. विजा पडताना होणाऱ्या उजेडांत वाट शोधत ती कशीतरी स्मशानात जाऊन पोचली. प्रेत जाळण्यासाठी जो कर होता, तो तिला मागितला गेला. आणि मागणारा कोण? तर तिचा स्वतःचा पती, राजा हरिश्चंद्र!

राणीने पैसे देणे अशक्य आहे असे सांगून दयेची भीक मागितली, तरी राजाने आपला हेका सोडला नाही. बोलण्याच्या आवाजावरून दोघांनी एकमेकाला ओळखले. आणि आपल्या पुत्राच्या मृत्यूचा, दोघेही शोक करुं लागले. शेवटी त्यांनी असे ठरवले की आपल्या मुलांबरोबर जळून आपल्या जीवनाचा अंत करायचा. चिता तयार करुन त्यांनी रोहितचा मृतदेह त्यावर ठेवला. त्याला अग्नी देऊन राजाराणी त्यांत उडी घेणार, तेवढयांत आकाशांतून लख्ख प्रकाशात एक गर्जना झाली.

ते दोघेही क्षणभर स्तब्ध झाले आणि त्यांचा प्रिय मुलगा हंसत त्यांच्या पुढे उभा आहे, हे त्यांना दिसले. इतकेच नाही तर ज्या माणसाने राणीला विकत घेतले होते, तो खऱ्या म्हणजे विश्वामित्राच्या रूपांत प्रगट झाला. सगळे देव, स्मशानाचा डोंब म्हणजे यमधर्म, हे सगळे त्यांच्या महानतेचे गुणगान करुं लागले.

विश्वामित्रांना पुन्हा एकदा जाणीव झाली की वसिष्ठ बरोबर आहेत. त्यांनी राजा हरिश्चंद्राची बाजू घेतली होती,विश्वामित्रांनी राजाची श्रेष्ठता मान्य केली, व त्याचे राज्य त्याला परत करण्यासाठी ते अयोध्येला गेले.

आजोबा म्हणाले, "मुलांनो, ही गोष्ट आपल्याला असे शिकवते की सत्यशील होण्यास मनुष्याला महान त्याग करायची तयारी व धर्मनिष्ठ असावे लागते. शेकडो वर्षांपर्यन्त राजा हरिश्चंद्राची कहाणी लोकांच्या मनांत घर करून बसली आहे. त्यांनी राजाराणीचे दुःख अनुभवले आणि माणूस दुःख व आपत्तीतून गेल्यावर पवित्र व अधिक शक्तिशाली बनतो, हेही त्यांना समजले.

एक महिना कसा भुर्रकन उडून गेला! ते परत घरी पोहोचले होते, पण अजून त्यांची साहसी सफर पूर्ण झाली नव्हती. बाबा त्यांना गाडीने एका ठिकाणी घेऊन गेले. "मला तुम्हाला असं कांहीतरी दाखवायचंय की जे आपल्या घरापासून इतकं जवळ असूनदेखील आपल्याला त्याच्या अस्तित्वाचीदेखील दखल नाही," एवढंच बोलून ते गप्प झाले. लवकरच ते महाराष्ट्राच्या ठाणे जिल्ह्याच्या बाहेरील आदिवासी वस्तीत पोहोचले. गाडी जसजशी त्या भागातून जात होती, तसतसे स्थानिक आदिवासी कुतूहलाने जमा होऊन मुलांकडे पाहात होते.

"हे लोक वारली जमातीचे आहेत. ते महाराष्ट्र व गुजरात राज्यांच्या सीमेलगतच्या भागात राहातात," बाबा सांगू लागले. मग त्यांनी त्या लोकांशी संभाषण सुरु केले. एक स्त्री व पुरुष पुढे येऊन त्यांना आपल्या झोपडीकडे घेऊन गेले. त्या घराच्या भिंतींवर कांही चित्रे रंगविलेली होती. बाबा जवळ जाऊन ती चित्रे पाहू लागले. "या चित्रांना वारली चित्रकला म्हणतात. आणि आता ही चित्रशैली साऱ्या जगांत प्रसिद्ध झालेली आहे," ते म्हणाले. तृषा व तुहीन खूप उत्सुकतेने जवळ जाऊन ती चित्रें निरखू लागले. त्यामध्ये तऱ्हेतऱ्हेची चित्रे होती. आदिवासींच्या देवीदेवता, प्राणी झाडे आणि वेगवेगळ्या प्रकारची कामे करताना आदिवासी स्त्रीपुरुष - शिकार करताना, नृत्य करताना, शेतावर काम करताना - इ. इ..

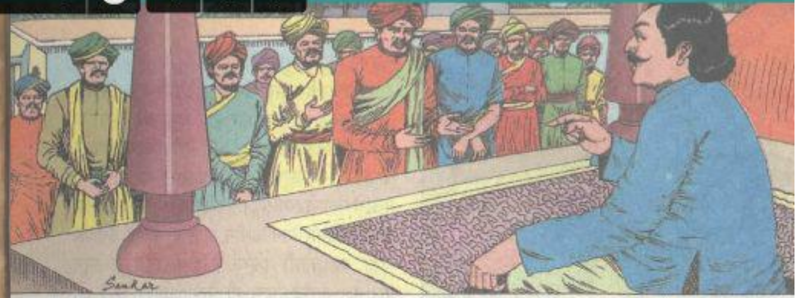
वारली लोक स्वतःचे रंग व कुंचले स्वतःच बनवतात. ह्या सर्व चित्रांमध्ये फक्त पांढराच रंग वापरला जातो. अगदी बारीक दळलेले व चाळून घेतलेले तांदळाचे पीठ पाण्यांत मिसळून हा रंग बनवला जातो. तीन इंच लांबीच्या अगदी बारीक काड्यांनी ते ही चित्रे रंगवतात. ह्या चित्रांमधील मनुष्याकृती त्रिकोणाद्वारे आणि त्यांचे हात पाय आदि काड्यांसारखे रंगविले जातात.

आणि मी वारली पद्धतीची चित्रे काढणार आहे.

धनापेक्षां श्रेष्ठ

सीतापती शेतीच्या कामात पारंगत होता. शेतीमधील बारकावे समजावून घ्यायला खूप लोक त्याच्याकडे येत असत. तो शेतीचे महात्म्य सगळ्यांना समजावून सांगत असे. तो म्हणत असे की या पृथ्वीवर शेतकरी हाच एक असा प्राणी आहे,जो दुसऱ्यांना पोटभर खायला घालूं शकतो.

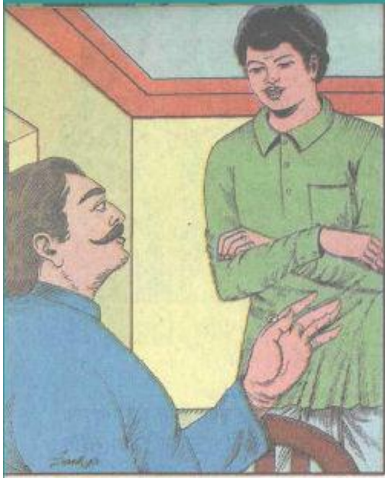
रघुपती सीतापतीचा एकुलता एक मुलगा होता. तो अतिशय सज्जन व बुद्धिवान होता. सगळ्यांनी ह्याला शिक्षणासाठी काशीला पाठवा असा सल्ला दिला. सीतापतीने सगळ्यांचा सल्ला मानला. कारण त्याला असे वाटले की शिक्षणाने मुलाचे शेतीतील ज्ञान वाढून त्याची भरभराट होईल. त्याने आपल्या मुलास काशीतील एका गुरुकुलांत शिक्षणास पाठवले.

समाजाची वाढ झाल्यामुळे गुरुकुले जंगलात न राहाता शहराजवळ आली. सुशिक्षितांची संख्या वाढली. त्याच्याबरोबर बेरोजगारी पण वाढली. म्हणून गुरुकुलांत शास्त्र, पुराणांचेच शिक्षण न देता स्वावलंबी होण्यासाठी आवश्यक ते शिक्षणही दिले जाऊं लागले. त्यांत कृषिशास्त्र देखील आहे.

रघुपतीने गुरुकुलांत प्रवेश घेऊन शेती विषयक अनेक महत्वाच्या गोष्टी शिकल्या. जेव्हां सुट्टींत तो घरी जात असे, तेव्हां त्याविषयी तो आपल्या वडिलांशी चर्चा करीत असे. आपल्या मुलाचे ज्ञान बघून सीतापतीला खूप आनंद होत होता.

थोड्या दिवसांनी रघुपतीचे शिक्षण पूर्ण झाले. पण शहरी जीवनाचे त्याला आकर्षण होतेच. एक दिवशी त्याने आपल्या वडिलांना स्पष्ट सांगितले की "मी शहरांत मोठा उद्योग सुरुं करुं इच्छितो. शेती उत्पादनातून मी आकर्षक वस्तू निर्माण करीन. आपण पिढयानपिढया जे कमावतो आहे, त्याच्या दसपट अधिक धन मी मिळवीन".

सीतापतीला त्याचा मुलगा हे गांव सोडून शहरात जात आहे, व शेती करणे सोडून देणार आहे, हे अजिबात आवडले नाही. त्याने रघुपतीला समजावत म्हटले "मुला, जी शांती तुला गांवात मिळेल ती शहरात नसेल. शेती हा आपला पेशा आहे. शेती करणें हेच आपल्याला शोभून दिसते. दुसऱ्या लोकांना खायला घालण्यांत जो आनंद आहे, तो दुसऱ्या कशांत मिळेल कां? अधिक

पैशांनी जास्त सुख मिळेल हा तुझा निव्वळ भ्रम आहे''.

रघुपतीला आपल्या वडिलांचे म्हणणे पटले नाही. तो स्पष्टपणे म्हणाला, ''बाबा शेती करून आपण दुसऱ्याला खायला घालू शकता, पण मी जेव्हां उद्योग सुरु करीन, तेव्हां अनेकांना रोजगार देईन. आणि मी कृषिपरिवारांतून आलो असल्यामुळे शेतकऱ्यांचा पण माझ्यामुळे फायदा होईल.

ह्या दीर्घचर्चेनंतर शेतकऱ्याला आपल्या मुलाच्या म्हणण्यातली सत्यता पटली. शेवटी त्याने आपली मान्यता दिली. परंतु धंदा सुरु करण्यास एक लाख रुपयांची गरज होती. एवढी रक्कम उधार देऊं शकेल असे गांवात कोणी नव्हते.

''शहरात कितीतरी लोक आहेत जे कर्जाऊ रक्कम देतात. आपले संपूर्ण शेत गहाण ठेवले, तर कोणीही सावकार एवढे धन नक्की देईल. धंदा सुरु झाला की अगदी थोडयाच दिवसांत आपण कर्ज फेडून टाकू''. रघुपती म्हणाला.

सीतापती धान्य देणाऱ्या आपल्या जमिनीस आई समान व डोक्यावर छत्र देणाऱ्या आपल्या घरास पित्यासमान मानत असे. त्यांच्या जोरावरच तो आपले साधेसुधे आयुष्य जगत होता. आपल्या मुलाचे म्हणणे त्याला आवडले नाही. ''मी आपल्या आई-वडिलांसमान जमीन कधीच गहाण ठेवणार नाही. जर कोणी माझ्या शब्दावर विश्वास ठेवून पैसे देत असले तरच मी पैसे घेईन''. असे तो म्हणाला.

तेव्हां रघुपतीने शहरांत रहाणाऱ्या नातेवाईकांची नांवे सुचवली. तसे ते सधन होते पण त्यांच्याकडे फारसे जाणेयेणे नव्हते. म्हणून सीतापती म्हणाला ''मुला, मी पैसे मागितले आणि त्यांनी नाही म्हटले, तर त्याच्याइतका माझा मोठा अपमान नाही. तुझ्या माहितीत असा कोणी आहे कां, जो नाही म्हणणार नाही? मी स्वतः त्याच्याकडे जाऊन कर्ज मागेन''.

''बाबा तुमचे बोलणे हिरण्यकश्यपु सारखे आहे मला माहीत आहे की तुम्हाला मला मदतच करायची नाही.'' रघुपती नाराजीने म्हणाला.

मुलाचा आरोप ऐकून सीतापतीला वाईट वाटले. आपला प्रामाणिकपणा कसा सिद्ध करावा म्हणून तो खूप विचार करु लागला. तेव्हां त्याला एकदम कमलाची आठवण आली.

कमला, सीतापतीच्या मोठ्या काकांची मुलगी होती. हुंडयामुळे तिचे लग्न मोडणार होते. तेव्हां सीतापतीने आवश्यक रकम देऊन त्यांना मदत केली होती. त्या दिवशी त्याचे हात हातांत घेऊन कमला म्हणाली होती'' गरजेच्या वेळी एवढे पैसे देण्यास माझ्या नात्यांतला एकही नातेवाईक पुढे आला नाही. दादा, तुझे उपकार मी जन्मभर लक्षांत

ठेवीन. माझा विश्वास आहे की या उपकाराची फेड करायला देव मला एखादी सुसंधी देईल''.

खरोखरच देवाने तिला मदत केली. लग्नानंतर दोन वर्षांनी तिच्या पतीने नोकरी सोडून धंदा सुरु केला. तेव्हांपासून त्यांच्या जीवनात प्रगती होत गेली. दिवसेंदिवस कमाई वाढत गेली व ते आता श्रीमंत झाले होते.

कमला जेथे रहात होती त्या शहरांत सीतापती आपल्या मुलाला होऊन गेला. कमलाने त्या दोघांचे स्वागत केले. प्रेमाने चांगला पाहुणचार केला. सीतापतीने विलंब न करता आपल्या येण्याचे कारण सांगितले.

हे ऐकून कमलाचा चेहरा उतरला. ती म्हणाली, ''दादा, माझे पती कोणालाही कर्ज देण्याच्या विरुद्ध आहेत. हा त्यांचा सिद्धांत व आदर्श आहे. पण ते असं उघड बोलत नाहीत. त्यांच्याकडे पैसे मागायला आलेल्यांना कांही ना कांही कारण सांगून परत पाठवतात.

एक दिवस त्यांचे बोलणे ऐकून पहा. ते काय काय कारणे सांगून लोकांना परत पाठवतात. मग विचार करा, की तुम्ही असा मार्ग काढू शकता कां, की ज्यामुळे ते तुम्हाला परत पाठवूं शकणार नाहीत. आजपर्यन्त त्यांच्याकडून कोणीही कर्ज घेऊं शकले नाही. एवढे मला नक्की ठाऊक आहे.'' सीतापतीला वाटले की कमला या बाबतीत निर्दोष आहे. तिच्या बोलण्यांत कांहीही लबाडी नव्हती. त्याला माहीत होते की कुठलीही विवाहित स्त्री, आपल्या पतीच्या मनाविरुद्ध जाण्याचे धाडस करुं शकत नाही. म्हणून त्याने कमलाने सुचवलेला मार्ग उपयोगांत आणायचे ठरवले.

एक माणूस आपल्या मुलीच्या हुंडयासाठी कर्ज मागायला आला. कमलाचा नवरा त्याला म्हणाला

''कर्ज घेताना ते फेडायचे कसे ह्याचा मार्ग प्रथमच शोधायला लागतो. खरं तर हुंडा देण्याच्या प्रथेच्या मी अगदी विरुद्ध आहे. मी त्याची बाजू कधीच घेणार नाही. उगाचच कुठल्यातरी बड्याघरी मुलगी देण्याच्या मागे कां लागता? आपल्या तोडीचे स्थळ पाहून मुलीचे लग्न करा. म्हणजे या कर्जाच्या भानगडीतच पडायला नको. जा. असा मुलगा बघा की तुम्हीपण सुखी व्हाल आमि तुमची मुलगी पण सुखी होईल''.

अजून एकजण कर्ज मागायला आला. त्याला त्याने असे सांगितले, ''तुझा मुलगा मोठा झाला आहे आणि तूं माझ्याकडे कर्ज मागायला कां आला आहेस? आपल्या मुलाचे लग्न करायचे आहे म्हणून सांग. लोक मुलासाठी व जास्तीजास्त हुंडा द्यायला रांग लावतील.'' त्या माणसाने सांगितले की तो हुंडा घेण्याविरुद्ध आहे. ते त्याच्या आदर्शा विरुद्ध आहे. कमलाचा नवरा म्हणाला ''जर तू तुझा आदर्श

सोडूं शकत नाहीस, तर मग मी माझा आदर्श कसा सोडणार? कर्ज न देणें हा माझा आदर्श आहे. कर्ज न घेण्याच्या आदर्शाचे पालन सगळेजण करुं लागले तर जगांतल्या पैशाविषयीच्या निम्म्या समस्या आपोआप सुटतील."

कमलाच्या नवऱ्याची व्यवहाराची ही पद्धत पाहून रघुपती व सीतापतीला पक्के कळले की तो कधीही कर्ज देणार नाही. तरी पण सीतापतीने त्याच्याकडे कर्ज मागायचे ठरवले. पण रघुपती आपल्या वडिलांना म्हणाला, "मी तुमचा आदर्श मानतो. जर यांनी कर्ज द्यायला नकार दिला तर तुमचा अपमान होईल. तुम्हाला वाईट वाटेल. आपण येथून चुपचाप निघून जावे, हेच बरे होईल".

सीतापतीने आपल्या मुलाचा सल्ला न मानता त्या दिवशी रात्री कमलाच्या नवऱ्याला सगळी हकीगत सांगून एक लाख रुपयांचे कर्ज मागितले.

हे ऐकताच कमलाच्या नवऱ्याने आश्चर्याने, म्हटले "हे काय? आपल्या मुलाला धंदा करायचाय? तो सुद्धां शहरांत? शेती विषयक आपल्या विचारांनी मी प्रभावित झालो आहे. आपल्या विचारांचे मला कौतुक वाटते. जर आपला मुलगा आपल्या आदर्शांच्या विचाराविरुद्ध वागणार असेल तर मी त्याला कधीही मदत करणार नाही. कृपया माझ्याकडून मदतीची अपेक्षा करु नका."

रघुपती रागावून म्हणाला "ह्याचा अर्थ माझे आदर्श, विचार पोकळ आहेत कां?"

"दुसऱ्याच्या विचारांना, आदर्शांना ठोकरणारे विचार कसे उत्तम समजणार?" कमलाच्या नवऱ्याने विचारले.

त्याच्या ह्या उत्तराने रघुपतीला स्पष्ट कळले की धंदा सुरु करायला आपल्या वडिलांकडे धन मागणे सुद्धां बरोबर नाही. ध्येयसिद्धी साठी आपणच प्रयत्न केले पाहिजेत. हे सत्य कळल्यावर रघुपती कमलाच्या नवऱ्याला म्हणाला, "आपल्याकडे कर्ज मागायला जे लोक येतात त्यांना आधीच माहीती असते, की तुम्ही कर्ज देणार नाही.

तरीसुद्धा ते आपल्याकडे कां येतात हे आता मला छान कळले. कारण आपण त्यांच्या अडचणींवर योग्य मार्ग सांगता. आता मला कळले की हे जाणूनच माझे वडील तुमच्याकडे कर्ज मागायला आले. माझा भ्रम दूर झाला. आता मी धंद्याचा विचार सोडून देईन आणि शेतीच्या कामात वडिलांना मदत करेन."

रघुपतीच्या या निर्णयाने सीतापती व कमलाच्या नवऱ्याला खूप आनंद झाला.

महाभारत

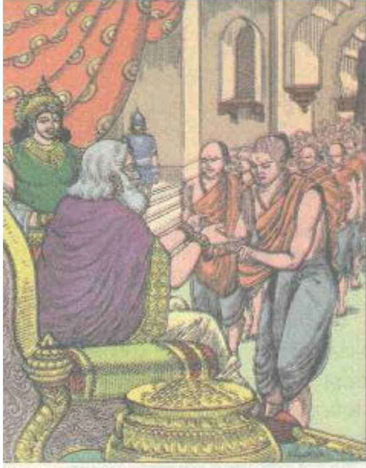
युधिष्ठिर आणि याज्ञिकांच्या प्रश्नाला उत्तर देताना मुंगूस म्हणाले, "मी खोटं सांगत नाही. हा यज्ञ कधीही त्या सत्तूच्या दानाची बरोबरी करूं शकणार नाही. ही गोष्ट मी स्वतः पाहिली आहे. पिकावरचे गळलेले दाणे वेचून कुरुक्षेत्रांत राहणारे मुनी, त्यांची पत्नी, पुत्र व सून ही सर्वजण स्वर्गांत गेली आहेत. त्यांच्यामुळेच माझ्या शरीराचा अर्धा भाग सुवर्णाचा झालेला आहे.

"मी ज्या ब्राम्हणाविषयी सांगतो आहे, ते आपली पत्नी, पुत्र व सून यांच्यासह उच्च वृत्तीने पक्षांप्रमाणे जीवन कंठीत होते. दिवसांतून ते एक वेळ भोजन करीत असत.

"एकदां भयंकर मोठा दुष्काळ पडला. त्या प्रदेशांतली सारी झाडेंझुडुपें सुकून गेली. या परिवाराला दिवसांतून एकवेळ अन्न मिळणें मुष्कील झाले होते. एक दिवस दुपारच्या रणरणत्या उन्हांत जाऊन त्यांनी थोडेफार दाणे गोळा केले. त्याचे पीठ करुन त्याचे चार भाग केले. चौघे जण ते वाटून घेऊन खाणारच होते, तेवढ्यांत एक ब्राह्मण त्यांच्या दारांत अतिथी म्हणून उभा राहिला.

"त्या भुकेल्या ब्राम्हणाला सर्वांनी घरांत बोलावले. त्याला अर्घ्य व पाद्य देऊन गवताच्या आसनावर बसवले. तेव्हां त्या घरांतल्या यजमानाने आपल्या वांटणीचा सत्तूचा भाग ब्राम्हणाच्या हातांत

दिला. अतिथीने तो खाल्ला पण त्याचे पोट भरले नाही. त्यांच्या पत्नीने आपल्या वांटणीचा भाग मोठ्या आनंदाने अतिथीला दिला. त्यानंतर त्या अतिथीने क्रमाने ब्राम्हणाचा मुलगा व सुनेच्या वांटणीचा आहार ग्रहण केला. त्यावर त्या ब्राम्हणाने प्रसन्न होऊन सांगितलं की तो यमराज होता, आणि त्या सर्वांना स्वर्गप्राप्तीचे वरदान द्यायला आला होता.

"महाराज, त्यावेळेला मी माझ्या बिळांतून बाहेर आलो. त्या सत्तूचा वास लागून आणि तिथल्या पाण्यांत भिजल्यामुळें माझे डोके आणि शरीराचा अर्धा भाग, सोन्याच्या रंगाचा झाला. इथें फार मोठा यज्ञ होतो आहे हे ऐकल्यानंतर मी मोठ्या आशेने इथें आलो होतो. मला वाटलं होतं की माझे उरलेले अर्धे शरीरही सोन्याचे होऊन जाईल. पण माझी ही इच्छा कांही पूर्ण झाली नाही."

असे बोलून ते मुंगूस सर्वांच्या डोळ्यांदेखतच अंतर्धान पावले. युधिष्ठिर आपल्या भावांबरोबर राज्य कारभार पाहात होता. विदुर, संजय व युयुत्सु धृतराष्ट्राची सेवा करण्यांत तत्पर असत. कुंती नेहमी गांधारीच्याबरोबर राहात होती. द्रौपदी, सुभद्रा व पांडवांच्या इतर राण्याही नेहमी त्या सर्वांवर देखरेख करीत असत. व्यास वरचेवर येत आणि कथाकहाण्या ऐकवून परत जात. युधिष्ठिर कोणत्याही बाबतींत धृतराष्ट्राच्याविरुद्ध बोलत नसे. धृतराष्ट्राला जे कांही हवे असेल ते युधिष्ठिर लगेच मागवून त्याला देत असत. गांधारी व धृतराष्ट्राला त्यांच्या पुत्रांचा वियोग जाणवूं नये म्हणून पांडव सर्वतोपरी काळजी घेत असत. एकटा भीम मात्र धृतराष्ट्रावर नाराज असे.

धृतराष्ट्र नेहमी दानधर्म करत होता. ब्राम्हणांना अग्रहार देत होता. युधिष्ठिरने आपल्या दरबारांतल्या मंडळींना सक्त आज्ञा दिली होती की धृतराष्ट्राच्या इच्छेविरुद्ध व्यवहार करणाऱ्यांना अत्यंत कठोर शिक्षा देण्यांत यावी. थोडक्यांत सांगायचे तर धृतराष्ट्राचे मुलगे जिवंत असताना जसे त्याचे आयुष्य चालले होते, तसाच त्याचा राज्यकारभारही सुरळीत चालला होता. गांधारी व धृतराष्ट्रदेखील पांडवांना आपल्या मुलांच्या जागी मानत होते.

अशा प्रकारे पंधरा वर्षे गेली, धृतराष्ट्र व गांधारीला कोणत्याही प्रकारची कमतरता नव्हती. तरीही अधूनमधून संधी मिळाली की भीम त्यांना टोमणे मारुन बोलत असे. त्यामुळें त्या दोघांना वाईट वाटे. पण ही गोष्ट धृतराष्ट्राला ठाऊक नव्हती.

एक दिवस धृतराष्ट्राने युधिष्ठिराला म्हटले, "पुत्रा, आजवर तूं आमच्याशी फार आदराने वागला आहेस. त्यामुळें आम्ही दोघेही प्रसन्न आहोत. मी अनेक दानधर्म केले आहेत. क्षत्रियधर्माचे पालन केल्यामुळें माझ्या पुत्रांना उत्तमलोक प्राप्त झाले आहेत. मी त्यांचे श्राद्धदेखील केले. आता माझ्या हातून होण्यासारखे कांही काम राहिले नाही. आता ज्यामुळें मला

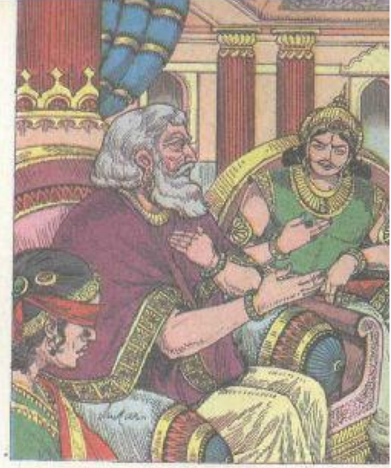
वैयक्तिक लाभ होईल असे पुण्य मिळवायची माझी इच्छा आहे. तूं संमती दिलीस तर आता वान-प्रस्थाश्रम स्वीकारण्याची माझी इच्छा आहे. गांधारीही माझ्याबरोबर राहील. मी अरण्यांत राहिलो तरीही तुमचे सदैव कल्याण होवो, हा आशिर्वाद तुम्हाला देत राहीन."

हे धृतराष्ट्राचे बोलणे युधिष्ठिराने मानले नाही. तो म्हणाला, "आपण अरण्यांत कष्ट करीत राहिलात, तर मला इथें सुखाने राज्य करता येणार नाही. आपण उपवास करुन जमिनीवर झोंपी जाल, तर माझी व माझ्या भावांची, जग निंदा करणार नाही कां? मला हे राज्य नको किंवा इथले सुखोपभोगही नकोत. मी हे राज्य युयुत्सुवर सोंपवतो. मला असं वाटतं की आपण कोणत्यातरी कारणाने दुरवाबले गेला आहात आणि म्हणून हा निर्णय घेत आहात. मी आपले दुःख दूर करुं शकेन."

"माझ्या मनांत तपस्या करावी अशी इच्छा आहे. आपल्या वंशातल्या लोकांनी वनवासास जाण्याचा प्रघात आहेच. मी तुमच्याजवळ बराच काळ राहिलो आहे. आता मी वृद्ध झालो आहे. माझा वनवास तुम्ही मान्य केला पाहिजे." धृतराष्ट्राने युधिष्ठिरास समजावले. वानप्रस्थास जाण्यासाठी त्याने केवळ फक्त आग्रहच धरला नाही, तर युधिष्ठिराने जर या प्रस्तावाला मान्यता दिली नाही तर धृतराष्ट्राने अन्नग्रहण करायचे नाही असे ठरवले.

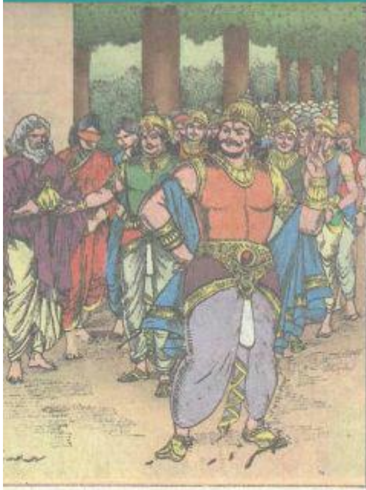
त्यावेळीं व्यास महर्षी तिथे आले व धृतराष्ट्राला वानप्रस्थाश्रम स्वीकारण्यासाठी अरण्यांत जाण्याची संमती द्यावी म्हणून त्यांनी युधिष्ठिराची समजूत घातली.

धृतराष्ट्र वानप्रस्थासाठीं अरण्यांत जाणार ही बातमी कळताच हस्तिनापुरांतल्या सर्व वर्णांचे लोक त्यांना भेटायला येऊं लागले. धृतराष्ट्राने त्या लोकांना

सांगितले, "गांधारी व मी, दोघेही वनवासाला जात आहोत. त्यासाठी तुम्ही मंडळींनी आम्हाला अनुमती द्यावी. दुर्योधनापेक्षां युधिष्ठिर फारच चांगल्या प्रकारें राज्य करतो आहे. या पृथ्वीवर प्रथम शंतनू, नंतर भीष्म, आणि विचित्रवीर्याने राज्य केलेले आहे. मीही जमेल तशी तुम्हा सर्वांची थोडीफार सेवा केली होती. माझा राज्यकारभार कसा होता ते मला माहीत नाही. त्यावेळेस जर माझ्या हातून कांही चुका झाल्या असतील तर मला क्षमा करा. आमच्या दुर्योधनाच्या दुष्ट स्वभावामुळें क्षत्रिय वंशाचा विनाश झाला आहे, त्यांत माझाही दोष आहे. मी आपल्या सर्वांसमोर हात जोडून विनंती करतो की आपण त्या चुका विसरुन जा. आजपासून युधिष्ठिर तुमचा शासनकर्ता राहील."

हे बोलणें ऐकल्यानंतर जनतेचा प्रतिनिधी या नात्याने एका ब्राम्हणाने धृतराष्ट्राला सांगितले, "राजन! आपण आमच्याशी नेहमीच प्रेमाने वागत

आला आहात. आपल्या वंशातल्या कोणाही व्यक्तीने आम्हाला कांहीही कमी केलेले नाही. दुर्योधनाने आमच्याबाबतींत कांही द्रोह केलेला नाही. आपण वनवासाला गेलात तर आम्हाला चिडण्यासाठी कायमचे एक कारण राहील. युद्धाला आमंत्रण दिल्याबद्दल आम्ही कांही दुर्योधनाला दोष देणार नाही. कुरुवंशाचा क्षय होण्यास परमेश्वर कारणीभूत आहे, दुसरा कोणीही नाही. युधिष्ठिर उत्तम पुरुष आहे. त्याने आमच्यावर हजार वर्षे राज्य करावं."

दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं विदुर युधिष्ठिराजवळ येऊन म्हणाला, "पुत्रा, धृतराष्ट्र कार्तिक महिन्यांत वनवासाला जाणार आहेत. जाण्यापूर्वी त्यांना भीष्म, सोमदत्त, द्रोण, सैंधव, आपले पुत्र आणि मित्रांचेही श्राद्धकर्म करायची इच्छा आहे. त्यासाठीं त्यांना थोडं धन हवं आहे."

विदुराची मागणी ऐकून युधिष्ठिर आणि अर्जुनाने मोठ्या आनंदाने धन द्यायचे मान्य केले. परंतु भीम कांहीच बोलला नाही. त्यावर अर्जुनाने भीमाला समजावलं, "अरे, तूंही थोडे धन दे ना! वानप्रस्थाला जाण्यापूर्वी श्राद्धकर्म करण्यासाठीं धृतराष्ट्र आपल्याकडे धन मागत आहेत. तुला आठवतच असेल कीं आपणदेखील एकवेळ आपल्याला राज्य मिळावे म्हणून त्यांच्याकडे याचना केली होती."

त्यावर भीमाने उत्तर दिले, "भीष्म, सोमदत्त, बाल्हिक, भूरिश्रव, द्रोण आणि इतर लोकांचे श्राद्धकर्म करण्यासाठीं धन द्यायला हवंच. कर्णाच्या श्राद्धासाठीं कुंती धन देईल, पण दुर्योधनासारख्यांच्या श्राद्धासाठी आपण कशाला धन द्यायचं? त्याला उत्तमलोक प्राप्त झाला नाही तर काय झालं? त्याने आपल्याला असंख्य यातना दिल्या होत्याच ना?"

तेव्हां युधिष्ठिराने भीमाला सांगितलं, "आता तू मौन पाळलंस तर ते योग्य होईल." नंतर युधिष्ठिर विदुराला म्हणाला, "भीमाला वाईट वाटायचं कांही कारण नाही. धृतराष्ट्रांना जितकं धन हवं असेल ते मी त्यांना देईन."

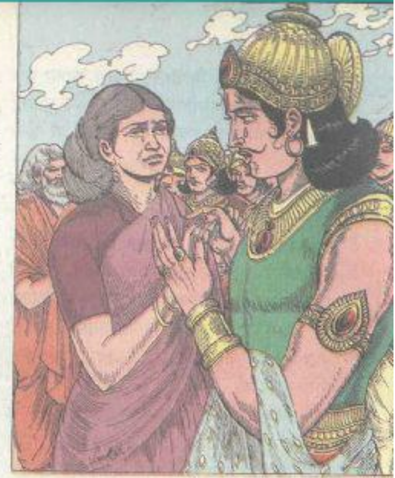
त्यानंतर धृतराष्ट्राने मोठ्या प्रमाणावर श्राद्ध-कर्माचे धार्मिक विधी केले. युधिष्ठिरामार्फत त्याने अपार दानधर्म केला. हे कार्य संपल्यानंतर धृतराष्ट्राने गांधारीबरोबर कार्तिकपूजा केली, वल्कलें नेसली आणि वानप्रस्थाश्रमासाठी ते दोघेजण चालायला लागले. त्यांच्यापुढें अग्निहोत्र नेले जात होते. त्यांच्या मागोमाग कौरवस्त्रिया चालत होत्या. त्यांना जाताना पाहून पांडवांच्या डोळ्यांत अश्रू आले. कुंतीदेवी गांधारीचा हात पकडून चालत होती. द्रौपदी, सुभद्रा, परीक्षितबरोबर उत्तरा आणि नगरांतल्या अनेक स्त्रियाही त्यांच्या पाठोपाठ चालायला लागल्या. विदुर आणि संजयने धृतराष्ट्राच्या बरोबर जाण्यासाठीं अनुमती मिळवली.

नगराच्या वेशीबाहेर गेल्यानंतर युयुत्सु आणि कृपाचार्याला धृतराष्ट्राने परत जाण्यास सांगितले. एकएक करत मागे राहात गेले. शेवटीं युधिष्ठिर एकटा राहिला. त्याने कुंतीदेवीला सांगितले, "मातोश्री, तूं परत जा. मी महाराजांबरोबर परत जाईन." पण कुंतीने गांधारी व धृतराष्ट्र यांच्याबरोबर जायचा निश्चय केला होता. तिने युधिष्ठिराला सांगितले, "पुत्रा, गांधारी व धृतराष्ट्र माझ्या सासूसासऱ्याप्रमाणे मला आहेत. त्यांची सेवा करता करता मीही तपस्या करीन." सर्व पांडवांनी तिला थांबवण्याचा प्रयत्न केला. पण तिने त्यांचे ऐकले नाही. शेवटी निराश होऊन पांडव द्रौपदीबरोबर हस्तिनापुरला परत गेले.

धृतराष्ट्र व इतर संध्याकाळपर्यंत चालत, गंगेच्या कांठावर एका स्थानावर जाऊन थांबले. ब्राह्मणांनी अग्निहोत्र तयार केले. नंतर विदुर व संजयने धृतराष्ट्र आणि गांधारीसाठी गवताची शय्या तयार केली. ती रात्र आनंदात गेली.

विदुराच्या सल्ल्यानुसार गंगेच्या कांठावर धृतराष्ट्रासाठीं एक पर्णकुटी बांधण्यात आली. तिथें कांही दिवस राहून धृतराष्ट्र कुरुक्षेत्रांतल्या एका आश्रमांत पोंचले. तिथें शतायूप नांवाचा एक राजर्षी राहात होता. त्याने आपल्या पुत्रावर राज्य सोंपवले होते आणि तो वानप्रस्थाश्रमांत आला होता. धृतराष्ट्राने तपस्येला प्रारंभ केला. त्यांना भेटण्यासाठीं जर कुणी आले तर त्यांची सेवा व विचारपूस कुंती करत होती. तपस्या करीत असताना धृतराष्ट्र अधूनमधून अनेक कथा सांगत असे.

धृतराष्ट्र महाराज वनांत गेल्यानंतर नगराची शोभा कमी झाली आहे असे नगरवासीयांना वाटूं लागले. नागरिक नेहमी त्या वृद्ध राजाच्या गोष्टी एकमेकांना सांगत असत. आता पांडवांच्याबद्दल सांगण्याची कांही विशेष आवश्यकता नव्हती. त्यांची आई कुंती धृतराष्ट्राच्याबरोबर वनांत गेल्यामुळें त्यांचे मन उदास

झाले होते. कोणत्याही दैनंदिन कामांत त्यांना स्वारस्य राहिले नव्हते.

सर्वांत जास्त सहदेव व्याकुळ झालेला होता. कुंतीला भेटायला तो अतिशय उतावीळ झालेला होता. द्रौपदीनेदेखील एक दिवस युधिष्ठिराला सांगितले, "गांधारी, धृतराष्ट्र व कुंती यांना भेटायची इच्छा राजपरिवारांतल्या सगळ्या स्त्रियांना आहे."

तिने हे सांगायचाच अवकाश, युधिष्ठिराने धृतराष्ट्राच्या आश्रमाकडे जाण्याचे ठरवले. ज्या नागरिकांना या मंडळींच्यासमवेत जाण्याची इच्छा होती, त्यांनी अवश्य यावे अशी युधिष्ठिराने जाहीर घोषणा केली. दुसऱ्याच दिवशी हा प्रवास सुरुं झाला.

त्यांच्याबरोबर एक महासेनाच चालूं लागली. रथ, घोडे, उंट आणि पायदळाबरोबर लोक चालूं लागले. राजस्त्रिया पालखींत बसल्या. युयुत्सु आणि धौम्य राजमहालांत थांबले. पांडवांच्या आगमनाची वार्ता ऐकून कांही आश्रमवासी त्यांना भेटायला आले.

युधिष्ठिराने त्यांना विचारले, "माझे काका कुठे आहेत?" आश्रमवासीयांनी सांगितले की धृतराष्ट्र फुलें आणि पाणी आणायला यमुनेच्या तीरावर गेलेले आहेत.

त्यांनी सांगितलेल्या मार्गावर पांडव गेले. त्यांनी दूर अंतरावर असलेले धृतराष्ट्र, गांधारी आणि कुंतीला पाहिले. सहदेव जोराने धावत पुढें गेला आणि कुंतीदेवीचे पाय धरुन, तो रडायला लागला. तिच्याही डोळ्यांतून आसवांच्या धारा लागल्या. तिने सहदेवाला उठवून त्याला मिठींत घेतले आणि ही बातमी गांधारीला सांगितली. तेवढ्यांत तिला इतर पांडवही दिसले.

पांडव आणि त्यांच्या पत्नी आपल्या चारी बाजूला बसलेले आहेत, हे ऐकून धृतराष्ट्राला आपण हस्तिनापुरांतच आहोत असे वाटायला लागले. आश्रमांतले सर्व मुनीजन पांडवांना पाहायला झाले. संजनने मुनींशी पांडवांचा परिचय करुन दिला. ते सारे मुनी आश्रमांत परत गेल्यानंतर युधिष्ठिराने धृतराष्ट्राची विचारपूस करताना म्हटले, "विदुरकाका इथें दिसत नाहीत ते? ते कुठे असतात?"

"विदुराने अन्नपाणी वर्ज्य केले आहे व तो घोर तपस्या करण्यांत गुंतलेला आहे. तो फारच निर्बल झालेला आहे. आश्रमांतले ब्राह्मण सांगतात की तो दिगंबर होऊन वनांत फिरत असलेला कधीकधी दिसतो." धृतराष्ट्राने उत्तर दिले.

धृतराष्ट्र हे बोलत असतानाच दूर अंतरावरुन आश्रमाच्या दिशेने येत असलेला विदुर दृष्टीस पडला. युधिष्ठिर एकटाच विदुराच्याजवळ जाऊं लागला. त्या दाट दुर्गम जंगलात विदुर कधी दिसत होता आणि कधी अदृश्य होत होता. त्याला पाहून युधिष्ठिराने ओरडून सांगितले, "विदुरकाका, मी तुम्हाला भेटायला आलो आहे."

युधिष्ठिर जंगलातल्या एका प्रदेशांत उभा होता. "मी युधिष्ठिर !" असं म्हणून तो विदुरासमोर उभा राहिला. विदुर फारच अशक्त व दुर्बल झालेला त्याला दिसला. युधिष्ठिराकडे विदुर एकटक पाहूं लागला. युधिष्ठिराच्या मनांत अशी अनुभूति आली की विदुराचे एकएक अवयव त्याच्या अवयवांत मिसळून जात आहेत, आणि विदुराचे प्राण त्याच्या प्राणांत मिळून एकजीव होत आहेत. यानंतर थोड्याच वेळांत विदुराचे शव एका वृक्षाच्यालगत टेकलेले युधिष्ठिराला दिसले. युधिष्ठिराने विदुराच्या कलेवरावर दहनसंस्कार करायचे ठरवले. परंतु यतीचा दहनसंस्कार करणें धर्माच्याविरुद्ध होते.

म्हणून या कल्पनेचा त्याग करुन युधिष्ठिर आश्रमांत परत आला. त्याने ही गोष्ट सर्वांना सांगितली. ते ऐकून सारेजण आश्चर्यचकित झाले.

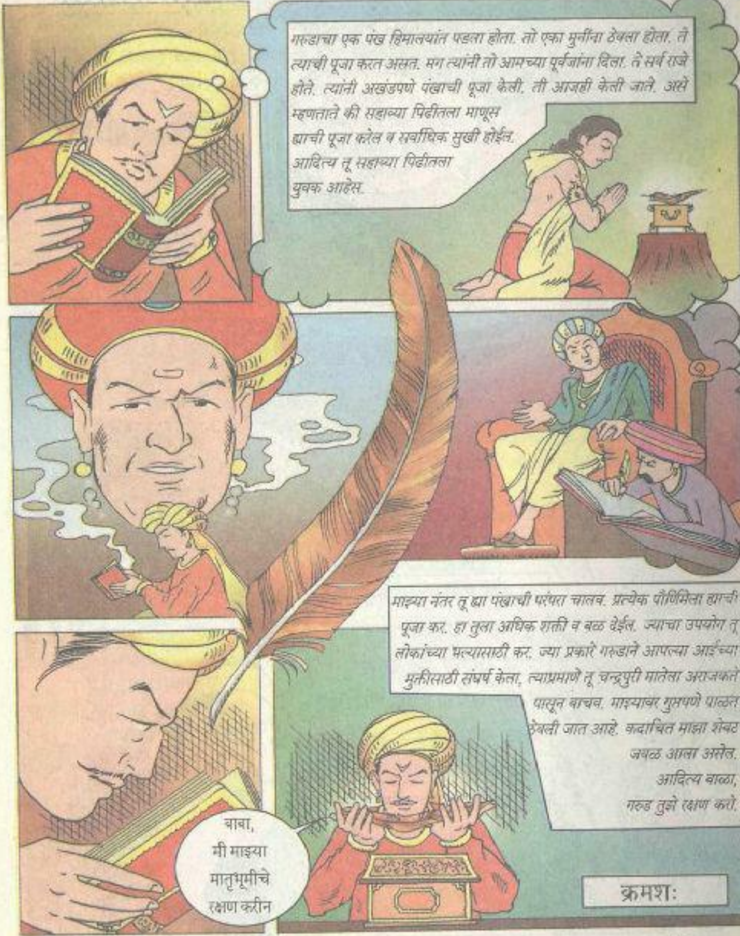
- क्रमशः

चंचल मन

एक शेतकरी आपल्या शेतात जमीन नांगरत होता, तेंव्हां नांगराचा फाळ कुठल्यातरी वस्तूवर आपटला. शेतकऱ्याने त्या जागी खोदल्यावर त्याला एक तांब्याचे भांडे मिळाले. भांडे सोन्याच्या मोहोरांनी भरलेले होते.

भांडे भरून सोने पाहून शेतकऱ्याचे मन अस्थिर झाले. तो विचार करूं लागला. सोन्याने मोठमोठी कामे करता येतात. श्रीमंत माणूस म्हणून प्रतिष्ठा वाढते. पण त्याचबरोबर अडचणी पण आहेत. चोरांना हे कळले तर दरोडा घालतील, सोने पळवतील. त्यांना थांबवायचा प्रयत्न केला तर मारून देखील टाकतील.

अशा परस्परविरोधी विचारांनी शेतकरी काळजीत पडला. इतक्यांत त्याला दूरवर एक न्यायाधिकारी दिसला. शेतकऱ्याला वाटले, सारे सोने त्याच्याकडे दिले म्हणजे कांही धोका नाही. असा विचार करून शेतकरी पळत त्याच्याकडे गेला. व त्याला म्हणाला ''आपण कृपा करून माझ्या शेतावर चला''.

दोघेजण शेतात जिथे तांब्याचे भांडे जमिनीत होते, तिथें गेले. एवढयांत शेतकऱ्याचे मन बदलले. त्याने भांडयावर माती पसरली व तो न्यायाधिकाऱ्याला म्हणाला, ''महाराज आपण अचूक निर्णय घेता. कृपया मला सांगा की माझ्या या दोन बैलांपैकी कुठला बैल श्रेष्ठ आहे?''

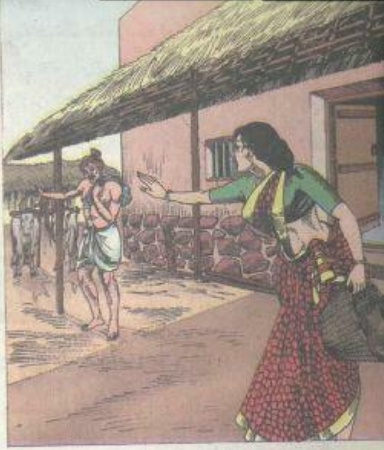
हा प्रश्न ऐकून न्यायाधिकारी रागावला व तिथून निघून गेला.

''मी हे सोने न्यायाधिकाऱ्याकडे कां नाही दिले? आता सगळ्यांच्या नजरेआड होईल असं हे मी कुठे लपवूं?'' अशा शंकेने शेतकरी मनांतल्यामनांत जास्तच घाबरूं लागला.

दिवसभर तो हाच विचार करत बसला. त्यामुळे शेतात थोडेंसुद्धा काम झाले नाही. सूर्य मावळत होता तेव्हां न्यायाधिकारी गांवाकडे परतत असल्याचे त्याने पाहिले. शेतकऱ्याच्या जिवांत जीव आला. पुन्हां तो धावत

२५ वर्षांपूर्वी चांदोबात प्रसिद्ध झालेली जुनी कथा

न्यायाधिकाऱ्याकडे गेला व आपल्या शेतावर येण्याची विनंती केली. न्यायाधिकाऱ्याला वाटले कांहीतरी संकट आलेले आहे. म्हणून तो शेतकऱ्याबरोबर शेतात गेला. तेवढयांत शेतकयाचे मन परत बदलले. व तो न्यायाधिकाऱ्याला म्हणाला, "असं सांगा की मी हे शेत, जे काल नांगरलंय ते चांगले, कीं आज नांगरलय, ते चांगले आहे?" शेतकऱ्याचे डोके फिरले आहे, असे वाटून न्यायाधिकारी तिथून निघून गेला. शेतकरी परत विचार करुं लागला, "हे सगळे सोने मी त्याच्या हातांत कां सोपवले नाही? आता हे मी कुठे लपवूं? कसे लपवूं?" तो अगदी चिंताग्रस्त झाला.

शेवटी सोने असलेले भांडे एका पोत्यांत घालून, ते आपल्या पाठीवर लादून शेतकरी घरी आला.

घरी आल्याआल्या शेतकऱ्याने आपल्या बायकोला सांगितले "हे बघ, बैलांना बांधून त्यांना वैरण, पाणी लवकर दे. मला न्यायाधिकाऱ्यांकडे जायचे आहे."

आपला नवरा पाठीवरील पोते खाली ठेवत नाही. हे पाहून शेतकऱ्याच्या बायकोने विचार केला की यांत नक्की कांहीतरी गुपित आहे. आणि ते काय आहे ते जाणून घ्यायचे तिने मनाशी ठरवले.

ती शेतकऱ्याला म्हणाली "हे काय माझं काम आहे? तुम्हीच बैलांना बांधा. मी फक्त गाय नि शेळ्या मेंढयांना सांभाळते. नंतर तुम्हाला पाहिजे तिथे जा. आणि पाहिजे तेव्हां परत या".

नाईलाजाने शेतकऱ्याने पोते खाली ठेवले व बैलांना बांधायला गेला. तेवढयांत शेतकऱ्याच्या बायकोने पोत्यातले तांब्याचे भांडे बाहेर काढले. ते मोहोरांनी भरलेले होते. तिने ते भांडे घेऊन एका जागी लपवून ठेवले. आणि एक जड दगड पोत्यात भरून ठेवला. तेवढयांत शेतकरी बैलांना बांधून, चारापाणी देऊन, परत आला.

पोतें पाठीवर टाकून तो सरळ न्यायाधिकाऱ्यांच्या घरी गेला. तो त्यांना म्हणाला "महाराज मी आपल्यासाठी एक भेट आणली आहे."

न्यायाधिकाऱ्याला वाटले कांहीतरी किंमती भेट असेल. म्हणून त्याने पोते उघडले तर आंत एक मोठा दगड होता. हे बघून न्यायाधिकाऱ्यांच्या बरोबर शेतकरी सुद्धा आश्चर्यचकित झाला. न्यायाधिकाऱ्याला वाटले शेतकऱ्याच्या अशा वागण्याचे निश्चित कांहीतरी खास कारण आहे.

त्याने शेतकऱ्याला एका कोठडीत बंद केले व आपल्या दोन नोकरांना सांगितले" रात्रभर शेतकरी कायकाय बडबडतो, कसे वागतो, ह्यावर लक्ष ठेवा".

शेतकरी रात्रभर कोठडीत बसून आपल्याशीच "ओहो, एवढे मोठे भांडे, इतके उंच, एवढे सोने". असे म्हणत हातवारे करत होता.

नोकरांनी शेतकऱ्याच्या हातवाऱ्याबद्दल न्यायाधिकाऱ्याला सांगितले. शेतकऱ्याला बोलावून न्यायाधिकारी त्याला म्हणाला" अरे बाबा, रात्रीं तू तुझ्या हाताने कांहीतरी मोजत होतास. ते काय होते?" शेतकऱ्याने धाडस करून सांगितले", साहेब, मी आपलेच माप घेत होतो. साहेब हा म्हणत होता कीं आपले डोके एवढे लठ्ठ आहे. आपली मान लठ्ठ आहे, आणि आपले पोट केवढे उंच आहे."

न्यायाधिकाऱ्याला शेतकऱ्याच्या बोलण्याचा खूप राग आला. त्याने आपल्या सेवकांना सांगितले, "ह्या मूर्खाला ताबडतोब फांशी द्या".

नोकर शेतकऱ्याला घेऊन गेले. फाशीच्या खांबाची व्यवस्था केली. खांबाला दोरखंड बांधून त्याचा विळखा शेतकऱ्याच्या गळयांत टाकणार तेवढयात तो म्हणाला "थांबा, मला न्यायाधिकाऱ्यांना एक गोष्ट सांगायची आहे."

नोकरांनी शेतकऱ्याला न्यायाधिकाऱ्याकडे नेऊन त्याला शेतकऱ्याची अंतिम इच्छा सांगितली

"बोल, तुला काय सांगायचे आहे?" नायायधिकारी म्हणाले.

"साहेब, तुमचे नोकर माझ्या गळयांत फांशीचा दोर इतका घट्ट आवळून बांधत आहेत की मला श्वासच घेता येत नही. तो बंद होतो आहे."

हे ऐकून न्यायाधिकाऱ्याची हंसून हंसून मुरकुंडी वळली. हंसत हंसत तो म्हणाला "ह्या मूर्खाला सोडून द्या".

मग काय, शेतकरी आपल्या घरी गेला. त्या सोन्याचा उपयोग करुन, बायको बरोबर आपले दिवस सुखांत घालवू लागला.

विचित्र विजय

कपिशा नगरीत माधवशर्मा नांवाचा एक महापंडित होता. तो चांगला श्रीमंत होता. त्याला श्यामला नांवाची सुंदर मुलगी होती. तीदेखील आपल्या वडिलांप्रमाणेच बुद्धिमान होती.

श्यामला सुंदर तशीच बुद्धिमान असल्यामुळे, अनेक तरुण तिच्याशी विवाह करण्यास पुढे झाले. पण श्यामला त्या सगळ्यांना खूप प्रश्न विचारत असे. आणि बरोबर उत्तर मिळाले नाही, की नकार देत असे. ज्या तरुणाला तिच्या प्रश्नांची उत्तरे बरोबर देता येतील त्याच्याशींच ती विवाह करेल असा तिचा निश्चय होता.

त्याच गावात राधाकांत नांवाचा एक गरीब तरुण रहात असे. त्याचे वडील भिक्षा मागून उदरनिर्वाह करत असत. राधाकांत पण अगदी हुषार होता. त्याला ज्ञान मिळवण्याची आवड होती. म्हणून त्याने कित्येक गुरुंची सेवा करुन ज्ञान मिळवले. तरी देखील ज्ञानार्जनाची त्याची ओढ कांही कमी झाली नाही. त्याला अजून मोठ्या विद्वानांकडे जाऊन आणखी ज्ञान मिळवायचे होते. ह्याच्यासाठी त्याला पैशांची गरज होती.

माधवशर्माकडून थोडीफार पैशाची मदत मिळवावी ह्या विचाराने राधाकांत त्याच्या घरी गेला. त्याने ऐकले होते की माधवशर्माची मुलगी बुद्धिमान आहे आणि जो कोणी तिच्याशी विवाह करायला येतो त्यांना ती प्रश्न विचारत रहाते. तिची अशी पण अट आहे की, जो कोणी या प्रश्नांची समाधानकारक उत्तरें देईल त्याच्याशीच ती विवाह करेल. पण ह्याच्याशी त्याला कांहीच कर्तव्य नव्हते. तो फक्त पैसे मिळवण्यासाठी तिथे गेला होता.

श्यामलाला वाटले की हा तरुण पण विवाह करण्याच्या इच्छेनेच आला आहे. म्हणून तिने राधाकांतला विचारले, "मला एक शंका आहे. मी खूप लोकांना विचारले पण कोणीही समाधानकारक उत्तर देऊं शकले नाही."

पंचवीस वर्षापूर्वी चांदोबात प्रसिद्ध आलेली जुनी कथा

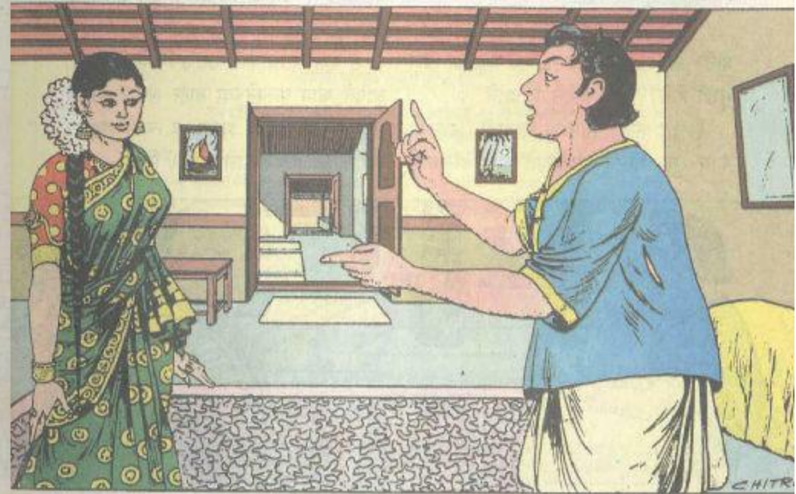
"काय शंका आहे ? सांगा तरी !" राधाकांत म्हणाला.

"ह्या लोकांत आणि परलोकांत कोण सुखी होऊं शकतं? आणि कोण दुःखी रहातं ?" श्यामला म्हणाली.

"ह्या लोकांत किंवा परलोकांत संन्यासी सुखी होतो. त्यांना सांसारिक चिंता नसतात. ते कुठल्याही झाडाखाली झोपतात. जे मिळेल ते गोड मानून खातात. त्यांच्या मनांत कुठलीच इच्छा आशा नसते. त्यामुळे ते कधीच निराश होत नाहीत. अशा प्रकारे इहलोकांत सुखी जीवन जगून बंधनमुक्त होऊन ते परलोकांत जातात. त्यामुळे तिथेपण सुखी होतात.

इहलोकांत किंवा परलोकांत सुद्धां दुःखी होणारा मनुष्य भिकारी आहे. त्याचे इहलोकांतले आयुष्य अडी अडचणी सोडविण्यात जाते. तो उन्हांत राबतो, पावसांत भिजतो, थंडीत कुडकुडतो, त्याचा सारावेळ पोटा-पाण्याच्या चिंतेत जातो. तरी पोट भरत नाही. भीक मागणे त्याला आवडत नाही.

"परन्तु ह्याशिवाय त्याच्यासमोर दुसरा पर्याय नाही. सर्ववेळ स्वतःच्या पोटा-पाण्याच्या चिंतेत असल्यामुळे तो दुसऱ्याला कांहीच मदत करूं सकत नाही. त्यामुळे परलोकांत सुद्धा त्याला तिळमात्र सुख मिळत

नाही." राधाकांतने उत्तर दिले.

राधाकांतच्या उत्तरावर खूष होऊन त्याच्याशी विवाह करण्याचे श्यामलाने ठरविले. पण राधाकांतला कांही विवाह करण्याची इच्छा नव्हती. तो माधवशर्माकडून पैसे मिळ-विण्याच्या इच्छेने आला होता. इतका वेळ श्यामलाशी बोलल्यावर त्याच्या मनांत आले की श्यामलाच्या मदतीने कांही पैसे मिळवता येतील.

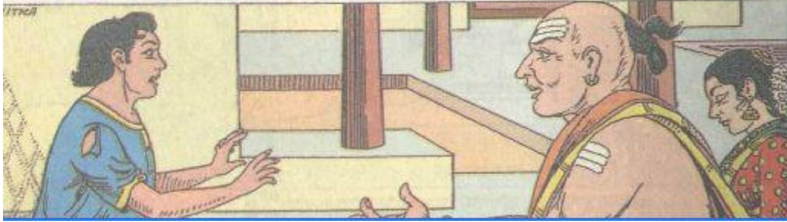
म्हणून तो श्यामलाला म्हणाला" मी तुला एक प्रश्न विचारतो. ह्याचे उत्तर तुला आले नाही, तर आपल्या वडिलांकडून तू मला कांही आर्थिक सहाय्य मिळवून दिले पाहिजेस". श्यामलाने होकार दिला.

"इहलोकी सुख भोगून परलोकी दुःखी कोण होते? आणि इहलोकी कष्ट भोगून परलोकी कोण सुखी होते?" राधाकांतने विचारले.

विचार करून श्यामला म्हणाली "इहलो-कांत सुख भोगून परलोकांत दुःख झेलणारी व्यक्ती, दुष्ट स्वभावाची असली पाहिजे. असा माणूस धनिक असून धन मिळविण्यासाठी सर्व तऱ्हेची पापें करतो. तो कित्येकांचे सुख हिरावतो. अशा तऱ्हेचे आयुष्य जगणारा परलोकी सुखी होत नाही. इहलोकी दुःखें झेलून परलोकांत सुखी होणारा माणूस योगी आहे. तो इहलोकांत सुखाचा त्याग करून परलोकांत सुखी होतो".

आपल्या प्रश्नाचे बरोबर उत्तर ऐकून राधाकांत निराश झाला. पण तेवढयांत माधवशर्मा तिथे येऊन म्हणाला, "मुला, तू माझ्या मुलीच्या प्रश्नाचे बरोबर उत्तर दिलेस. ती तुझ्याबरोबर विवाह करण्यास तयार आहे. जर तुझी संम्मती असेल तर मी तुमचा विवाह करूं इच्छितो".

हे ऐकून राधाकांत आश्चर्यचकित झाला. आपले काम कल्पनेच्या बाहेर सफल झालेले पाहून त्याला आनंद झाला. व त्याने श्याम-लाशी विवाह करण्यास होकार दिला.

चित्रशीर्षक स्पर्धा

खालील चित्रांना जोडणारी छोटी नांवे किंवा वाक्यें तुम्ही जुळवाल कां?

तुमची जोडनांवे एका पोस्टकार्डावर लिहून पुढील पत्त्यावर पाठवा.
चित्र परिचय प्रतियोगिता, चन्दामामा,
प्लॉट नं. ८२, (जुना नं. ९२), डिफेन्स ऑफिसर्स कॉलनी, ईकाडुतांगल, चेन्नई ६०० ०९७.

तुमचे पत्र या महिन्याच्या २० तारखेपर्यंत आमच्याकडे पोंचले पाहिजे. सर्वोत्तम शीर्षकास रु. १०० चे पारितोषिक दिले जाईल. व हा निर्णय पुढल्या अंकानंतरच्या अंकात जाहीर केला जाईल.

अभिनंदन

मार्च स्पर्धेतील विजेता आहेत
श्री. सुधाकर दत्तात्रय महाजन,
११, राजेंद्र, गोखले रस्ता,
मुलुंड (पूर्व)
मुंबई - ४०० ०८१.

विजयी शीर्षक

वनात चिमुकली राणी
योगासनी गमे बालयोगिणी